Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 291 (12081) | 1982 чылдың декабрь 21, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

АЛДАРЛЫГ ЮБИЛЕЙНИ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БЕЛЕКТЕРЛИГ УТКУУЛ

ССРЭ 60

САГЫЛГА-ЧУРУМ— НИИТИ ХЕРЭЭВИС

Баш чыл бурунгаар бистиң совхоз планнарны үргүлчү күүсетпес турган. Ооң бир кол чылдагааны—чамдык кижилер ажыл шагы үзер, сагылга-чурум үрээр чоруктарның элээн хөй боор турганында. Сөөлгү үш чылдарда ол бүгү четпестерни чайладыр, коллективти сырый каттыштырар талазы-биле совхозтуң дирекциязы, ында партия, профэвилел комитеттери болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары доктаамал шудургу ажылдарны чорудуп келгениниң түңнелинде байдал үндезини-биле өскерилген, ажыл-агый мурнакчыларының одуруунда кирген.

Күш-ажылчы коллективтиң мобилизакчы, кижизидикчи ужур-дузазы онза улуг. Аңаа планнар, социалистиг хүлээлгелер күүселдези шиитпирлеттинип, кижилерниң эң эки шынарлары хевирлеттинер, идея болгаш мөзү-шынар талазы-биле кандалыышкыны боттаныр. Бо талазы-биле айтырыгны бистиң совхозта партия, профэвилел комитеттери, Бур-Чер кодээ Совет кичээнгейниң төвүнге тургузуп турар.

Ылаңгыя социалистиг чарышты организастаарын, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар дээш кижизидилге ажылы-биле холбап, бүгү участоктарның деңдески ажылдаарынга ону кол чүүл кылдыр тургускан. Бо ажылды янзы-бүрү угланыышкын-биле чорудуп, чамдык чүүлдер кылдынган. Чижээ, фермалар, бригадалар аразында, совхозта ниити чарышты квартал санында түңнеп, мурнакчыларны илередип, материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин ажыглап турар. Бо чылдың бирги чартыында безин сезен хире мурнакчыларга 5 муң хире рубль түңнүг шаңналдарны тывыскан.

Кодээ Советтиң янзы-бүрү комиссиялары, эш хуузунуң суду, херээженнер чөвүлели, улусту дружина ышкаш хөй-ниити организацияларынга даянгаш, ниитиниң корум-чурумун, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче угланган хемчеглерни ап чорудуп турар. Чижээ, совхоз дирекциязының, партия, профэвилел комитеттериниң төлээлекчилериниң суббота санында малчыннарже үнүүшкүннери база бо ажылче угланган. Совхозтуң директору коммунист В. О. Оюн, өске-даа специалистер он хонукта бир катап ыяап-ла мал, чер ажылында, өске-даа адырларда ажыл-херектиң байдалын ажылчыннарга информастап турар. Олардан негелдени салыр. Бо чорук харысалганы бедидеринге идигни берген.

Ниитиниң байлаан камгалап, хумагалаарынга бисте кайгамчык чаагай ак сеткилдиин көргүзүп турар кижилер бар. Чижээ, «Сукпак» совхозтуң чамдык кадарчыларының харысалга чогундан оскундурган мун ажыг хой бодунуң коданынга чедип кээрге, бистиң совхозтуң эң мурнакчы хойжузу коммунист Татьяна Паавыл менди ажаап хондургаш, ол совхозка бүрүнү-биле дамчыдып берген.

Эки туранын улусчу дружинаазының кежигүннери дежурныйлаашкынны график ёзугаар эрттирип, арага-дарыже сундугар, уругларының кижизидилгезинче сагыш салбас ийи-чангыс кижилерни учётка алган. Мурнунда арагалаарынга сундугуп турган чамдык эштер ам чогуур түңнелди үндүрүп, уруг-дарыын кижизидеринче сагыш салып, ажылдап чорууурлар. Автопарк эргелекчизи К. Ооржак, директорнуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы Д. Оюн болгаш П. Кара-оол, М. Монгуш ышкаш өске-даа дружинниктерниң корум-чурум хайгааралынга киржилгези идепкейжээн. Активчилер совхозтуң девискээринге оорлар-биле демиселди күштелдирип, машина-техникага кам чок, озал-ондак кылыр чоруктарны болдурбас дээш ажылды шыңгыы тургускан.

Совхозта партияның дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны, мурнакчыларга тураскааткан кежээлерни эрттирип, кудумчулар аайы-биле темалыг концерттерни үндүрүп, хоойлу-дүрүм болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң дугайында лекция, беседаларны неделяда бир удаа бригадаларга, фермаларга организастап турар бис.

Бо чылын парткомнуң хуралынга хөй-ниити организацияларынга партийжи удуртулга дугайында айтырыгны чугаалашкан. Коммунист Б. Ондарның эш хуузунуң судунуң ажылын удуртуп турарының дугайында отчёдун, корум-чурумну быжыглаарынче угланган өске-даа айтырыгларны чугаалашканы совхозта кижилер-биле ажылды күштелдиринге, ажыл шагы үзер, корум-чурум үрээр чоруктарны баш удур болдурбазынга идигни берген.

Үстүнде ажылды партия, профэвилел организациялары, совхозтуң дирекциязы, хөй-ниити организациялары бир демниг чорудуп келгени ажыл-агыйның ниити ажыл-чорудулгазынга эки салдарлыг болганын чугаалаза чогуур. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга тураскааткан Бүгү-россия социалистиг чарыжынга бедик түңнелдерни чедип алганы, РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын чедиишкинниг күүсеткени дээш тиилекчилер болуп, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктары-биле бистиң республикадан шаңнатканнарның аразында «Тиилелге» совхоз база кирген. Ол өөрүнчүг медээ, кур-чөржилерни улам хей-аът киирип, планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүседир дээш харысалгазын улам бедидип, хөйнү хүлээндирип турар.

Ю. МОНГУШ,
«Тиилелге» совхозта профэвилел комитединиң даргазы.

Кызылдың № 3 АТБ-зиниң коллективи ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга уткуштур социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турар. Алдарлыг юбилейге тураскааткан коммунистиг субботникке АТБ-ниң чолаачылары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, албан-хаакчылары организастыы-биле киришкен болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. Шупту 396 кижи субботникке киришкен болгаш ол хүн 5210 рубльдиң продукциязын кылып бүдүрген. Коллектив ажылдап алганы 1500 рубльди беш чылдың фондузунче шилчиткен. Улус ажыл-агыйынга 1611 тонна чүъкту сөөрткен болгаш 70 муң тонна-километрни ажылдап кылган. Ол хүн 4 чолаачы боттарының кампап алганы кывар-чаар материалы-биле ажылдаан.

Коммунистиг субботниктиң мурнуку одуруунда бүдүрүлгениң мурнакчылары жестянщик И. Г. Холоша, чолаачылар В. Н. Чиповзубов, Г. В. Тузов, В П. Тюрнев болгаш оон-даа өскелер.

Ленин орденниң эдилекчизи Иван Григорьевич Холоша бо бүдүрүлгеде 30 чыл ажылдап келген. Бедик мергежилдиг жестянщик И. Г. Холошаның септээн кезектериниң шынары кезээде эки үнелелди ап турар.

№ 3 АТБ-ниң мурнунда аңаа турган МТС-тиң баазазынга тургускан. Ынчан аныяк оол Иван Холоша аңаа өөреникчилеп ажылдап турган. Ам бо хүннерде дуржулгалыг жестянщик Иван Григорьевич аныяктарны бодунуң мергежилинге өөредип турар. Ындыг мурнакчыларга коллектив чоргаарланып.

ЧУРУКТА: Иван Григорьевич Холоша.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ сөзү болгаш фотозу.

В. И. ЛЕНИННИҢ МАВЗОЛЕЙИНГЕ БОЛГАШ БИЛДИНМЕС СОЛДАТТЫҢ ХӨӨРҮНГЕ ЧЕЧЕКТЕР САЛГАНЫ

Декабрь 20-де СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары Ю. В. Андропов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, А. Я. Пельше, Г. В. Романов, Н. А. Тихонов, Д. Ф. Устинов, К. У. Черненко, В. В. Щербицкий, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Т. Я. Киселев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, Э. А. Шеварнадзе, СЭКП ТК-ның секретарьлары М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, К. В. Русаков, Н. И. Рыжков В. И. Лениннин Мавзолейинге барып, СЭКП Төп Комитединден, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинден боодал чечектерни салган.

Делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң баштыңчызынга, делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң тургузукчузунга тураскаал кылдыр минута дургузунда сактыышкын ёзулалын кылган.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң удуртукчулары Кремль ханазының чоогунда Билдинмес солдаттың хөөрүнге база боодал чечектерни салган болгаш Төрээн чурттуң хосталгазы, делегейге тайбың болгаш аас-кежик дээш демиселге амы-тынын берген совет шериглерге тураскаал кылдыр минута дургузунда сактыышкын ёзулалын кылган.

В. И. Ленинниң Мавзолейинге болгаш Билдинмес солдаттың хөөрүнге боодал чечектерни Москваның болгаш эвилелдешкен республикаларның делегациялары база ол ышкаш ВЦСПС-тен, ВЛКСМ ТК-зындан болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларындан салган.

(СЭТА).

ДЕМНИГ АЖЫЛДААН

ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга тураскааткан коммунистиг субботникке Кызыл хоорайның бүдүрүлгелериниң, албан организация черлериниң ажыл-ишчилери бир демниг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааннар.

Коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүлгези — республика типографиязының коллективи субботникке база шалыпчы киришкен. Ында парлаар болгаш дептерлээр цехтериниң коллектив кежигүннери коммунистиг субботник хүнүнге тураскааткан социалистиг чарыштың мурнуку одуруун ээлээннер. Ниитизи-биле ол хүн аңаа 150 кижи ажылдааш, беш чылдың фондузунче 480 рубльди шилчиткен.

С. АДЫГ.

Хүннүң медээлери

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН

«Тыва кодээ тудуг» трестиң автобаазазы ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл оюнга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар.

Ылаңгыя № 1 колоннаның чолаачылары шак-үени чөп ажыглавышаан, туруушкун чок ажылдаарын чедип ап, улус ажыл-агыйынга чугула хөй чүъкту сөөртүп турар. Чүгле декабрьның баштайгы чартыында безин чүс-чүс тонна янзы-бүрү тудуг материалдарын планда көрдүнгенинден ажыр сөөрткен. Бүдүрүлгечи эки көргүзүглерни чедип алырынга А. П. Сысоев, И. Н. Вендерлых, А. Я. Брутков баштаан мурнакчы бригадаларның киирген улуг эвээш эвес.

Чолаачылар В. М. Дюкарев, Р. Г. Махмутов, С. К. Медведев болгаш оон-даа өскелер он бирги беш чылдың ийи чылының планныг онаалдазын хуусаа бетинде күүсеткен. Олар күш-ажылчы чедиишкинин ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскаадып турар.

ХООЧУННАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ

Кызылдың бир дугаар автобүдүрүлгезинде ССРЭ-ниң 60 чылын төлептиг уткуур дээш чарыш колонналар, бригадалар аразында улам калбарган.

Бүдүрүлгечи кол көргүзүглер талазы-биле план ай санында доктаамал ажыр күүседиттинип келген. Ук бүдүрүлгениң чолаачылары 50 муң тонна ажыг чүъкту планда ажыр сөөртүп, күжениишкинниг ажылдаан.

Социалистиг чарыштың негелделерин күүседиринге хоочуннарның үлегери дээштиг салдарны чедирген. Чижээ, бо беш чылдың ийи чылының планын хуусаа бетинде күүсеткен М. Д. Бутаков январь айдан бээр планныг онаалдазын ийи катап ажырып, социалистиг чарыштың тиилекчилериниң бирээзи болган. Мурнакчы чолаачының чуруун Тыва автотранспорт эргелелиниң хүндүлел самбыразында киирген. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи коммунист А. И. Галайко Абакандан кывар-чаар материалдар сөөртүрүнге өскелерден шылгараан.

Д. САЛЧАК.

Тыва АССР-ниң
Министрлер Чөвүлелинде

ТИИЛЕКЧИЛЕРНИ ИЛЕРЕТКЕН

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң 1981 чылдың август 14-те үндүргени «XI беш чылдың даалгаларын чедиишкинниг күүседир болгаш ажыр күүседир дээш Бүгү-эвилел база Бүгү-россия социалистиг чарыжын РСФСР-ге түңнээриниң чурумунуң дугайында» болгаш «ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын демдеглээри-биле Бүгү-эвилел база Бүгү-россия социалистиг чарыжын РСФСР-ге түңнээриниң чурумунуң дугайында» доктаалдарынга үндезилээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш профоблчөвүлел республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң саналдарын өөренип көргеш, дараазында коллективтерни тиилекчилер деп санаан болгаш оларга хүндүлүг вымпелдерни болгаш акша шаңналын тывсырын көрген:

«Алдан-Маадыр» совхозтуң төрүүр чүс баш хойга онаалтыр 106 хураганны алган, дүк бүдүрер планын 114 хуу күүсеткен хойжу бригадазынга (бригадири М. К. Монгуш);

Ол-ла совхозтуң төрүүр чүс баш хойга онаалтыр 105 хураган алган, дүк бүдүрер планын 118 хуу күүсеткен хойжу бригадазынга (бригадири С. А. Ооржак);

«Чыраа-Бажы» совхозтуң чүс баш хойга онаалтыр 103 хураган алган, дүк бүдүрер планын 155 хуу күүсеткен хойжу бригадазынга (бригадири Б. К. Куулар);

«Енисей» совхозтуң сүт бүдүрер планын 102 хуу күүсеткен сүт-бараан фермазынга (эргелекчизи Х. К. Чалаң-оол);

«Тиилелге» совхозтуң сүт бүдүрер планын 113 хуу күүсеткен сүт-бараан фермазынга (эргелекчизи В. М. Ликчар);

«Барлык» совхозтуң сүт бүдүрер планын 110 хуу күүсеткен сүт-бараан фермазынга (эргелекчизи Б. Х. Монгуш);

Ленин аттыг совхозтуң төрүүр чүс баш бееге онаалтыр 91 кулунну алган чылгычылар бригадазынга (бригадири Р. Б. Маг-оол);

«Кызыл» куш фабриказының немелде деңзи алыр планын 110 хуу күүсеткен, куш бажын 95,1 хуу камгалап алган дагаа негинге (бригадири Л. Л. Пичугина);

«Тере-Хөл» совхозтуң төрүүр чүс баш мындыдан 94 анайны алган иви бригадазынга (бригадири С. Д. Кол);

Кодээ ажыл-агый министерствозунуң автобаазазының тонна-километр талазы-биле планын 155 хуу күүсеткен бригадазынга (бригадири В. Ф. Глушков);

«Саян» совхозтуң ногаа бүдүрер планын 252 хуу күүсеткен ногаажылар звенозунга (удуртукчузу А. А. Жулева);

Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының ногаа бүдүрер планын 157 хуу күүсеткен ногаажылар звенозунга (удуртукчузу А. В. Харлова);

«Тес-Хем» совхозтуң мал чеми белеткээр планын 157 хуу күүсеткен мал чеми белеткээр бригадазынга (бригадири К. С. Арапчор);

«Нарын» совхозтуң мал чеми белеткээр планын 152 хуу күүсеткен мал чеми белеткээр бригадазынга (бригадири Б. К. Маажый);

«Кызыл тараачын» совхозтуң витаминниг сиген далганы белеткээр планын 162 хуу күүсеткен витаминниг сиген далганы бүдүрер звенозунга (удуртукчузу С. А. Толбаев).

Дараазында эштерни чарыштың тиилекчилери кылдыр санаан болгаш оларны дипломнар, өртектиг белектер-биле шаңнаар:

Чалзын В. Т. — Тока аттыг совхозтуң саанчызы, 1982 чылдың он айларының дургузунда бир инекке онаалтыр 2196 литр сүт саггаан.

Сагды К. С. — «Тээли» совхозтуң саанчызы, инек бүрүзүнден-не 1869 литр сүт сагган.

Минчит-оол Ш. С. — «Найырал» совхозтуң өшкү кадарчызы, чүс өшкүден-не 135 анай доруктурган.

Ооржак М. Л. — «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжузу, чүс хойдан-на 125 хураган доруктурган.

Сарыглар Д. А. — «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжузу, чүс хойдан-на 124 хураган доруктурган.

Чагар-оол Д. К. — «Тес-Хем» совхозтуң хойжузу, чүс хойдан-на 116 хураган доруктурган.

Ооржак Ч. Н. — «Хадың» совхозтуң хойжузу, чүс хойдан-на 115 хураган доруктурган.

Дамдың Н. Б. — «Май 1» совхозтуң ивижизи, чүс мындыдан-на 80 анай доруктурган.

Хертек С. Л. — «Мурнакчы» совхозтуң сарлыкчызы, чүс инектен-не 99 бызаа доруктурган.

Картыңмай К. М. — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң хаван ажаакчызы, немелде деңзи планын 102 хуу күүсеткен.

Доңмит С. М. — «О. Шынаа» совхозтуң чылгычызы, чүс беден-не 84 кулун доруктурган.

Лошкарева А. М.— «Бүрен» совхозтуң техник-осеменатору, чүс инектен-не 84 бызаа алган.

Санчы С. Т. — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң чылгычызы, чүс беден-не 90 кулун доруктурган.

Норбу Ч. Ч. —«Кызыл тук» совхозтуң инек кадарчызы, немелде деңзи алыр планын 132 хуу күүсеткен.

Хертек С. Л. — «Мурнакчы» совхозтуң сарлык кадарчызы, чүс инектен-не 99 бызаа доруктурган.

Куңгаа А. Б. — «Нарын» совхозтуң тракторизи, механизастаан ажыл планын 153 хуу күүсеткен.

Маады М. Д. — Жданов аттыг совхозтуң тракторизи, механизастаан ажыл планын 134 хуу күүсеткен.

Ондар Д. К. — «Тыва» совхозтуң комбайнери, тараа ажаарынга сезон нормазын 279 хуу күүсеткен.

Хомушку Ш. М. —«Барлык» совхозтуң суггатчызы, меде өстүрериниң планын 233 хуу күүсеткен.

Чамбы И. К. — «Тээли» совхозтуң суггатчызы, хөй чылдыг сиген өстүрериниң планын 173 хуу күүсеткен.

ТЕХНИКА СЕПТЕЛГЕЗИ

«Ак-Туруг» совхозтуң машина-трактор мастерскаязында комбайннарны чыскаай тургускан. Септелгеде 2 звено ажылдап турар. Дөрткү кварталда план ёзугаар 7 трактор септээр ужурлуг. Ам 6 санныг ДТ-75, 2 — К-700 болгаш 1 — МТЗ-82 септеттинген. Септекчилер О. Сарыг-Нава болгаш В. Бүрүн-оол оларның звенолары туруушкун чок ажылдааннар. Септелгени шалыпкын, шынарлыг чорударын олар боттарының бир кол сорулгазы кылдыр санап турарлар.

К. КОМБУ.
Ак-Туруг.

СҮТ-СААННЫ ЭВЭЭЖЕТПЕС

«Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сүт-бараан фермазының коллективи саар 220 инектиг. Бо хүннерде 90 инекти саап турар. Ферма чылда 3300 центнер сүт садар планныг. Эрткен он бир айларда 3088 центнерни саткан, планныг даалгазын 93,6 хуу чедирген.

Моон мурнувда фермага ажылдап турган кормоцехти чаа кажааже көжүргени-биле ол кормоцех ажылдавайн турар, ону ам чаа кажаада эптеп эгелээн. Ооң эптээр ажылдарын Сельхозтехкүрүкомнуң Кызыл-Мажалык каттыжыышкынының ажылчыннары кылып турза-даа, улуг озалдаашкын-биле чорудуп келген.

Фермада инектерниң суггарылгазын, малдың өдээниң аштаалгазын болгаш өске-даа чамдык ажылдарны механизастаан. Ферманың тускай эртемниглери инектерниң кызыр, боозун тодарадып турган черге ужураштывыс. Сөөлбайн турар инектерден хүнде 690 литр сүттү саап турар. Бо көргүзүгнү оон бедитпес болза, арткан үеде план күүселдези бергедээшкинге таваржыр апаар.

Ниити саалдада он саанчы бар. Саанчы бүрүзүнде 25 инекти быжыглаан болгаш олар аразында социалистиг чарыштыг. Саанчыларның ажылын он хонгаш түңнеп турар. Сөөлгү түңнел-биле алырга, Зоя Хомушку бирги черни, Минис Куулар ийиги черни, Александра Сарыглар үшкү черни алгаш, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда келген.

Инектиң сүткүрү кадарчыдан улуу-биле хамааржыр. Хоочун кадарчы Кавал Куулар инек кадарган хүнде инектер сүткүр болурун ферма саанчылары чугаалажып турар. Кормоцех амдызында ажылдавайн турза-даа, бар аргаларны ажыглап турган, ийи кормокухняны ажыглап, аңаа чарба, шай хайындырып тургаш, инектерге берип турар. Ол ышкаш саванны хээндектеп чемгерер ажылды база организастаан. Ынчалзажок инектерниң сүткүр чоруун чедип алырынга шиви бүрүзүнүң далганы, комбикорм дээн ышкаш чугула чем аймаан ферма ажыглавайн турары четпес.

Бо хүннерде 70 ажыг бызаа кирер кажааны механизастап кылып турар. Аңаа бызааларны тургузу азыралга тударын көрген. Ооң иштики дерилгезин Сельхозтехниканың ажылчыннарының улуг озалдаашкыя-биле кылып турары малдың кышкы үезинде азыралынга шаптыктап турар.

Мал ажылдакчыларынга бир кол чүве зооветеринарлыг өөредилге болур. Ферманың бүгү саанчылары зооветөөредилгеде бүрүнү-биле хаара туттунган. Бо өөредилгени совхозтуң зоотехниги Виктор Хомушку бедик деңнелге чорудуп турар. Ол ышкаш политөөредилге база эгелээн, ону пропагандист Эмер-Сарыг Күжүгет башкылап келген.

Саанчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузары-биле ясли-садты тургускан, ында 30 ажыг биче чаштарны дуржулгалыг кижизидикчилер кижизидип турар.

Чедиишкиннер-биле чергелештир четпестерни чок деп болбас. Чоп кино, концерт көрбейн турар. Автолавка келбес, чугула хереглелдиң аъш-чем бараанңары, идик-хеп аймаа келбейн турар. Ол ышкаш ферма ажылдакчыларын ажылдап кедер тускай хеп аймаа-биле совхозтуң дирекциязы четпес хандырып турар. Аъш-чем саттынары-биле совхоз төвү азы Кызыл-Мажалык садыгларынче чорук кылыр, ажылга шаптыктыг байдал тургустунуп келген. Мал ажылдакчыларынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш совхозтуң дирекциязы, партком болгаш ажылчын комитеди боттуг хемчеглерни ап, бүгү таланың дузазын көргүзери чугула.

«Барлык» совхозтуң Биживтиг-Хая сүт-бараан фермазының саанчылары ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Ферманың саанчылары бо хүннерде 154 инекти саап турар. Ниити саар инек 377 баш. Ында 16 саанчы, 2 дузалакчы саанчы бар. Чамдык сүткүр инектер кышкы саалда үезинде чайгызы хире сүттү берип турар.

Инек саар ажылды механизастаан. 16 кижи хол-биле, 16 кижи электри-биле саап турар. Совхоз 5500 центнер сүт садар планныг, ам 5715 центнер сүттү саткаш, планын 103,9 хуу күүсеткеш, ажыл-агыйлар аразынга калбарган социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

Кышкы үеде инектиң сүдүн эвээжетпес сорулга-биле чем болбаазырадыр кухняны тургускан. Аңаа чарба, шиви, сиген далганын хайындырып берип турар.

Мал өдээн механизастаан арга-биле аштап-арыглаар, хол-биле кылыр ажылдарны эвээжеткен. Бо хүннерде инектерниң сүткүр чоруун кудулатпас дээш рацион ёзугаар хүнде-ле инек бүрүзүнге 25 килограмм силосту берип эгелээн. Бир инекке 2,5 килограмм сигенни, 4 килограмм чарбаны немелде кылдыр берип турар. Бо немелде чемни берип эгелээн соонда, сүт саалдазы кудулавайн турар.

Кажааларны чылыдары-биле тускай одалга системазын тургускан, малга таарыжыр температура ёзугаар чылыдып турар. Саанчыларның аразында социалистиг чарышты эки организастаан. Ооң түңнелин үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап, мактаар ажылды партком, ажылчын комитеди чогумчалыг удуртуп турар.

Мал ажылдакчыларын зооветөөредилгеже бүрүнү-биле хаара туткан, өөредилгени зоотехник Борис Монгуш эрттирип турар. Чаш бызааларны, инектерни шын ажаап, чамдык аарыгларга удур тарылганы, аараан малга эмчиниң баштайгы дузазын көргүзер талазы-биле өөредилгени мал эмчизи Валентина Куулар удуртуп турар. Зоотехниктиг өөредилгеден аңгыда политөөредилгени айда ийи удаа эрттирерин доктааткан.

Ферманың инектери бызаалап эгелээн. Торээн 11 бызаа онча-менди доругуп турар, төрүүр 19 инекти тускайлап үскен. Бызаа ажаарынга чеди кижини быжыглаан. Күнзен Сарыглар, Тамара Сат, Бакыс Куулар боттарынга быжыглаан бызааларны эки ажаап, хонукта 600—700 грамм немелде деңзини ап турар. Инек кадарчылары Балдый-оол Монгуш, Михаил Сарыглар малды кыштан менди ажырар дээш тургузу азыралда инектерни рацион ёзугаар чемгерип турарлар. Мал чемин сөөртүрүнге үш тракторну, чем үлекчизи бир тракторну быжыглаан.

Фермада мал чеминиң сөөртүкчүлери Шыкан-оол Саая, Анатолий Күжүгет, Хоптак-оол Монгуш олар мал чемнерин үзүк чок сөөртүп турар. Мал ажылдакчыларының бо бүгү кызымак күш-ажылының ачызында малдың ниити байдалы эки.

Малчыннарны кышкы идик-хеп-биле хандырып турары четпес, автолавка ховар кээп турар. Малчыннарның бажыңнарында радио ажылдаваанындан бээр дыка үр болган. Ону дарый кылдыртыр ужурлуг.

Бо ийи совхозта мал кыштаглаашкынының байдалы ындыг болду. Бар четпестерни кыска хуусаада чайладыры, «Чыраа-Бажы» болгаш «Саян» совхозтарның кыйгырыын ёзугаар ажылдаары ук совхозтарның ажыл-ишчилериниң негеттинип турар.

А. БЕГЗИН-ООЛ,
«Шынның» корр.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Даарта — Энергетиктиң хүнү

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ШАПКЫНЫНДА

Тываның энергетиктери бо чылын боттарының профессионал байырлалын бистиң чуртувустуң бүгү улустары кады дег быжыг улуг эвилелдиң байырлалының — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл юбилейиниң байдалында уткуп турар. Ол алдарлыг юбилейни төлептиг уткуур дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжынга кириштиишаан, Тываның электри четкилериниң коллективи боттарының профессионал байырлалын — Энергетиктиң хүнүн бүдүрүлгечи бедик көргүзүглер-биле уткуп турар. Электри энергиязын ажылдап үндүрериниң чыл планы хуусаадан ийи ай бурунгаар, октябрь 23-те күүсеттинген, пландан ажыр 3,2 миллион киловатт-шак электри энергиязы ажылдап кылдынган. Хереглекчилерге чылыг бээри 101,1 хуу күүсеттинген, пландан ажыр 3700 гикакалорий чылыгны берген. Пландан ажыр 100 муң рубльдиң продукциязын сайгарган.

Бистиң кол улуг бүдүрүлгевис — Кызылдың электри станциязы ол чедиишкиннерге бодунуң улуун киирип, одаар чүүл, энергия курлавырларын чөптүг ажыглаар, камнаар талазы-биле шудургу ажылдарны кылып келген. Станция бодунуң хереглелинге электри чарыгдалынга 450 муң киловатт-шак энергияны камнап алган.

Юбилейлиг 1982 чылдың түңнелдери-биле Тываның электри четкилериниң коллективи СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң тураскаал вымпели-биле шаңнаткан. Ол дээрге коллективтиң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының, бир-ле дугаарында социалистиг чарышка бедик көргүзүглерни чедип алган мурнакчыларның эрес-шудургу күш-ажылының түңнели-дир. Байырлал бүдүүзүнде мурнакчылар: Ак-Довурак хоорайның № 2 район электри четкизиниң электромонтёрлар бригадири Дүмен-оол Самбуу-евич Хертек, транспорт албаның чолаачызы Василий Иванович Клюев, Сарыг-Сеп участогунуң электромонтёру Николай Шалыкович Доолай, Кызылдың электри станциязының слесары Василий Федосович Вертипрахов, ында турбиналарның улуг машинизи Владимир Федорович Дулов, транспорт албаның улуг инженери Орлан Максимович Муйзук оларның адын адап, байыр чедирери өөрүнчүг. Ол ышкаш мурнакчылар коллективте хөй.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хөй националдыг акы-дуңма өг-бүлезинге бистиң республиканың киргенинден бээр эрткен 38 чыл оруунче хая көрүнмүшаан, Совет Тываның энергетиказының шапкын хөгжүлдезинге, улуг чаартылгаларга өөрүвес арга чок. 1944 чылда Тывага 360 киловатт ниити күчүлүг дизельдиг каш электри станциялары ажылдап турган. Ынчан электри дамчыдылгазының улуг вольтулуг шугуму шуут чок турган. Чүгле он чыл эрткенде, 1954 чылда электростанцияларның күчүзү 2580 киловатт четкен, чылыглыг баштайгы электри станциязының — Кызылдың төп электри станциязының тудуу эгелээн. Амгы үеде бисте үш улуг чылыг электростанциялары — Кызылдың, Ак-Довурактың, Хову-Аксының станциялары ажылдап турар. Оларның ниити күчүзү 34,5 муң киловатт. Сибирьниң чаңгыс аай энергия системазы четпээн районнарда ажылдап турар дизельдиг электри станцияларының күчүзү 7 муң киловатт болуп турар. Электри дамчыдылгазының бедик вольтулуг шугумунуң ниити узуну 8 муң километр ашкан. 1975 чылдан бээр республика найысылалы Кызылдың чылыг-биле төпчүткен хандырылгазы эгелээн.

Тыва АССР-ниң энергетиказы он бирги беш чылда улам ыңай шапкын хөгжүүр. Шушенское биле Кызыл аразының 200 киловольт күчүлүг электри дамчыдылга шугуму, Кызылдың электри станциязынга үш котёлдар ажыглалга немей кирер. Көдээ черлерде фермаларның болгаш малчыннар турлагларының төпчүткен шугумдан электрижидилгези уламчылаар.

Тываның энергетиктери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин күүседиринге боттарының күжүн болгаш энергиязын бараалгадып, республиканың бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге боттуг үлүүн киирер.

Н. ЧУМАКОВ.

Тываның электри четкилериниң директору.

Саннар, фактылар

*Энергетиктиң хүнүн ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1966 чылдың март 23-те Чарлыы-биле тургускан. Ону чыл бүрүде декабрь 22-де, Россияны электрижидериниң Күрүне планы (ГОЭЛРО) хүлээп алган Бүгү-россияның Советтериниң VIII съездизиниң ажыттынган хүнүнге тураскаадып демдеглеп турар.

*Чуртту электрижиткениниң бир кол көргүзүү болза кижи санынга онааштыр чылда электри энергиязының хереглели болур. 1975 чылда ол сан бир кижиге онааштыр 4081 квт-шак турган болза, 1981 чылда 5000 квт-шак четкен.

*Бо беш чылда АЭС-терге электри энергиязын ажылдап үндүрерин үш катап көвүдедири планнаттынган. Ол дээрге 20 млн квт реактор күчүлери-дир. Ростов, Запорожье, Мурнуу-Украина, Смоленск, Калинин, Игналин, Балаково болгаш өске-даа АЭС-терге 1 болгаш 1,5 млн квт күчүлүг энергоблоктарны тургузаар.

*Амгы үеде чамдык атомнуг электростанцияларда электри энергиязының ботүнези чылыглыг станцияларныындан чавыс. Атомнуг энергетика улуг капитал салыышкыннарын негээр. Ынчалзажок одаар чүүлдүң камналгазы-биле эгилдени дарый бээр. АЭС-ке тургускан 1 млн квт күчүлүг блок бүдүн чылда 1,5 млн тонна нефть продуктуларын азы 3 млн тонна хөмүр-дашты камнап аар арганы бээр. Ынча хөмүр-дашты сөөртүрүнге 50 муң вагоннар херек.

◆

Тес-Хем районнуң Самагалдай суурда кино четкизи чыл планын 9 ай иштинде ажыр күүсеткеш, амгы үеде 1983 чылдың үлүүнде ажылдап турар. Аныяк кино механиги Сергей Ойдуп онаашкан ажылынга харыысалгалыг. Ол кино үндүрүп турда саат чок. Ынчангаш суурнуң чурттакчылары кино көөрүнге хандыкшылдыглар. Кинонуң кол утказын билип алырынга, ооң үндүрүлгезин база улуг хамаарылгалыг.

Сергей Ойдуп 1979 чылда Черногорскиге училище дооскан. Оон бодунуң төрээн суурунга келгеш, кино механиктей берген. Ол бодунуң мергежилинге Сергей Севээнни өөредипшаан, кады ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Сергей Ойдуп эки С. Севээн-биле кино үндүреринге белеткенип тур.

Т. КУНГА.
Авторнуң фотозу.

◆

Советтер амыдыралы

КОМИССИЯ ХУРАЛЫНГА

Улус депутаттарының Эрзин район Совединиң амыдырал хандырылга, коммунал-тудуг, чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссияның чоокта чаа болуп эрткен хуралынга районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң бо чылдың эрткен айларында ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Айтырыг талазы-биле дыңнадыгны бүдүрүлге эргелелиниң начальниги М. С. Балдан кылган.

Эрзин районнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң коллективи юбилейлиг чылдың эрткен айларында чонга коммунал ачы-дуза чедирер хүлээлгезин багай эвес көргүзүглерлиг боттандырган. Районнуң чонунга ачы-дуза чедирериниң деңнели бо чылын эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 7,2 хуу өзүлделиг болган. Чонга ачы-дуза чедирериниң хемчээли өскен. Чижээ, коммунал ачы-дузазы чедирери эрткен чылын бир чурттакчыга онааштыр 7 рубль 3 копеек турган болза, ол сан ам — 8 рубль 20 копеек четкен. Ол канчаар чедип алдынганыл?

Эргелелге хамааржыр бүдүрүлгелерниң материал-техниктиг баазазын калбартыр талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынган. Чижээ, чунар-бажың-хеп чуур комбинаттың капитал септелгезин чогуур ой-шаанда чорудуп, дериг-херекселдерин чаарты тургусканы ук коллективтиң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Хеп чуур черде ээлчегде 25 килограмм хеп чуур машинаны немей тургусканы чондан кирген чагыгны бүрүн күүседиринге идиглиг болган. Оон түңнелинде, кирип турар чагыглар көвүдээн болгаш комбинаттың ачы-дузазын чурттакчылар күзелдии-биле ап турар.

Район төвүн чаагайжыдар талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдар кылдынып турар. Чаагайжыдылгага бо чылын 49700 рубльди чарыгдаан.

Суурнуң чурттакчы чонун суг-биле хандырар айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинип турар. Бо хүннерде ында дөрт кудук доктаамал ажылдап турар, чоокку хүннерде база бир кудук немежир.

Бүдүрүлге эргелели коммунал чуртталга бажыңнарының капитал септелгезин шаап ээзугаар чорудуп келген. Ол ажылга бо чылын 50000 рубль көрдүнген турза-даа, 61000 рубльдиң септелгези кылдынган.

Коллективтиң мурнунда салдынган бүдүрүлге айтырыгларының чогумчалыг шиитпирлеттинип турарынга идиглиг бир кол чүүл—бүдүрүлге эргелелинге ажылдаар кижилерни шын шилип ап, таарыштыр тургузуп турарында дээрзи доктаамал комиссияның хуралынга демдеглеттинген. 34 ажылдакчының аразында ажыл-херээн эки билир, ажылынга харысалгалыг мурнакчылар эвээш эвес. Оларга слесарь-септекчи Н. Шулуу, чунар-бажың ажылчыны Н. Кыргыс, аалчылар бажыңында дежурный З. Ламажап, хеп чуур черде ажылчын, район Совединиң депутады С. Сандижап, одакчы С. Учурал болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Районнуң коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылында шиитпирлеттинип турар айтырыглар-биле чергелештир чедир тургустунмайн турар ажылдарны доктаамал комиссия айыткан. Эргелелдиң бүдүрүлгелериниң ажылынга хамаарыштыр чөптүг шүгүмчүлелдер болган. Чижээ, чунар-бажың доктаамал ажылдап турза-даа чамдык таварылгаларда, одакчыларның харысалга чогундан изиг суг үзүктели бээр чоруктар бола таваржыр. Оон-биле кады хеп чуур черде чуттан хепти бус-биле базар илиирниң чамдык артык кезектери чогу-биле ажыглаар чок турарындан аңаа хол илиирин ажыглап турарындан ажылдың бүдүрүкчүлүү чавыс, чугдунган хеп бастынмайн чыдып бээр таварылга ыңда.

Доктаамал комиссияның кежигүннери саналынга суурнуң кудумчуларында оңгулчыгыл черлер барын, чайын чаъс соонда аңаа суг хөөлбектели берген чыдарын шыңгыы шүгүмчүлээннер. Коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели коммунал бажыңнарда чурттап тура, ооң хөлезиниң орта төлевейн турар кижилер-биле ажылды кошкак тургускан. Чурттап турар бажыңының хөлезин төлевейн турар өрелиг өг-бүлелер эвээш эвес.

Депутат К. Бады саналынга коммунал чуртталга бажыңнарының септелгезинде бар чамдык четпестерге, ылаңгыя ооң шынарынга. чурттакчы чонну газ-биле хандырып турарында четпестерге хамаарыштыр шүгүмчүлелди кылган.

Район Совединиң амыдырал хандырылга, коммунал-тудуг, чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссия бүдүрүлге эргелелиниң эки ажылын демдеглевишаан, бар чамдык четпестерге доктаап, ону чайладырының аргаларын тодарадып чугаалашкан.

М. ХУРАГАН-ООЛ.

ЧАРЫШТЫҢ ШАЛЫПЧЫЛАРЫ

Электри болгаш чылыг энергиязының Тывада улуг бүдүрүлгези Кызылдың электри станциязының коллективи ССРЭ-ниң 60 чылын болгаш боттарының профессионал байырлалын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турар. Электри болгаш чылыг бүдүрериниң 11 айларының планын станция ажыр-күүсеткен.

Коллективте онаашкан ажылынга ээ-харысалгалыг, даалгаларын доктаамал ак сеткилдиг күүседип, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар хөй. Ындыгларга электри дериг-херекселдериниң релелиг камгалалының электромонтёру Дүргең-оол Оюн (үстүнде чурукта), чылыг автоматиказының салбырының мастери Юрий Кочетов (ортузунда чурукта), сугнуң химиктиг анализиниң лабораториязының мастери Валентина Николаева (адаанда чурукта солагай талазында), ында лаборант Валентина Чернышева олар база хамааржыр.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

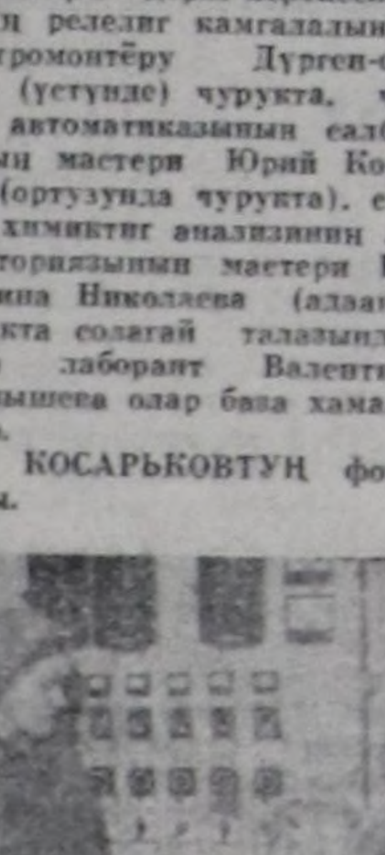

ТУРГУЗУУШКУННУҢ ЭНЕРГИЯЗЫ

Кышкы бо кыска хүннерде чурттуң энергетиктеринде эң-не күжениишкинниг үе: улус ажыл-агыйынга, бистиң кижи бүрүзүнге хөй энергия, чырык болгаш чылыг херек. Адырның ажылдакчылары боттарының профессионал байырлалын, күш-ажылчы ээлчегде уткуп турар. Энергетиканың хөгжүлдезиниң кол-кол угланыышкыннарының дугайында СЭТА-ның корреспондентилериниң коллективтиг репортажында чугаалап турар.

Чурттуң одалга-энергетика комплекизиниң хөгжүлдезин СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунга үлетпүрнүң бааза адырларының хөгжүлдезиниң кол айтырыгларының бирээзи кылдыр айыткан. Беш чыл планында электри энергиязын ажылдап үндүрериниң улуг өзүлдези көрдүнген: 1985 чылда ону ажылдап үндүрери 1555 миллиард киловатт-шак чедер, 69 миллион киловатт күчүлүг чаа станцияларны, агрегаттарны ажыглалга кирер.

Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Ортаа Азияның хемнеринге — Енисейге, Ангарага, Буреяга, Колымага, Нарынга, Вахшка улуг гидробеддирлерни тударын уламчылаар.

Адырның структуразы хөлчок өскерлир: беш чылдың төнчүзүнде гидро болгаш атомнуг станцияларның үлүг-хуузу улгадыр. Минералдыг одаар чүүлдүң чедишпези илереп турар чурттуң Европа кезээнге электри энергиязы бүдүрериниң немелде өзүлдези колдуунда АЭС-терниң болгаш ГЭС-терниң дузазы-биле боттаныр.

Чурттуң Европа кезээниң чаңгыс аай энергия системазынче база бир улуг агым кирген — Смоленскиниң атомнуг станциязының бирги блогу электри тогун ажылдап үндүрүп эгелээн. Ооң төлевилел күчүзү—1 миллион киловатт. АЭС-тиң энергиязы Москваже, Калугаже, Брянскиже, Белоруссияже чоруттунар.

Москва чоогунда Обнинск хоорайда делегейде бир дугаар атомнуг станцияны ажыглалга киргенинден бээр 25 чыл ажыг үе эрткен. Ам атомнуг станциялар Ыраккы Соңгу чүкте, Закавказьеде, чурттуң төп девискээрлеринде ажылдап турар. Сөөлгү үеде Чернобыль, Курск, Ленинград, Нововоронеж АЭС-теринде чаа энергоблоктарны ажыглалга киирген.

Беш чыл дургузунда АЭС-терге 24—25 миллион квт. чаа күчүлерни ажыглалга киирери көрдүнген. Ядролуг одаар чүүлдү чылыг энергиязы ажылдап үндүреринге ажыглаар талазы-биле ажылдар уламчылаар. Атомнуг энергетиканы шапкын хөгжүдери—адырның техниктиг деңнелгезиниң бир чугула угланыышкыны.

Одалга-энергетика курлавырларын казып тыварынга болгаш бүдүреринге чурттуң чөөн девискээрлериниң ужур-дузазы онза улгаткан. Ында одаар чүүлдүң кол-кол баазалары тургустунган.

Сибирьниң болгаш Казахстанның энергетика курлавырлары хөлчок улуг. Экибастузтуң болгаш Канск-Ачинскиниң хөмүр-даш байлактарлыг бассейннериниң баазазында эң улуг одалга-энергетика комплекстерин тудуп турар. Экибастузтуң № 1 ГРЭС ажылдап турар. Березовонуң № 1 ГРЭС-тиң тудуу эгелээн. Обьтуң ортаа агымының нефть тывыштыг черлеринден үнер газтарга ажылдаар бөлүк станциялар Сургут чоогунга туттунар.

Конаково ГРЭС-ке бо чылын одаар чүүлдүң секундада-ла чарыгдалы чүгле чартык граммга кудулаан. Ынчалзажок ол граммнар бүдүн чыл дургузунда 18 муң тонна хөмүр-даш боопшилчээн.

Энергия курлавырларын камнаар талазы-биле конаковчулар хөйнү кылып турар. Дериг-херекселдериниң ажылының чогумчалыг байдалын хандырарынга олар электроннуг санаалга машиналарын адырга бир дугаар ажыглап киирген.

Бо талазы-биле көскү чедиишкиннерни чедип алган мурнакчыларның санынга Кострома, Рефтинск, Белово болгаш Запорожье ГРЭС-терниң коллективтери кирер.

1983 чылда 1405 миллиард киловатт-шак электри энергиязын ажылдап үндүрери көрдүнген. Ол улус ажыл-агыйының хереглелин хандырар. Ооң аңгыда адырның мурнунда шиитпирлээр айтырыглар база хөй.

Оларның эң чугулаларының бирээзи — одаар чүүлдү камнаары. Бүгү чуртка хамаарыштыр алыр болза, одаар чүүлдүң чарыгдалын чүгле чаңгыс граммга эвээжедири бүдүн чылда 1 миллион чижеглээн одаар чүүлдү камнап алганынга дең. Энергия курлавырларынга хумагалыг болурунуң дугайын СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунга демдеглээн. Курлавырларны хумагалыг чарыгдаарын контрольдаар талазы-биле Эвилел Совединиде болгаш Националдар Совединиде Энергетика талазы-биле доктаамал комиссияларны тургускан.

Одаар чүүлдү ажыл-агыйжы чарыгдаарының бир курлавыры болза гидроаккумуляция станцияларын (ГАЭС-терни) тудуп тургузары болур.

Кайшадор ГАЭС-тиң кол блогу туттунар черинден 1 миллион кубометр довуракты чайлаткан.

Бедик тей кырындан Каунас далайының бүгү чаптылар девискээри көстүп турар. Маңаа, чүс ажыг метр бедикке улуг суг хөөлбээ тургустунар. Дүне, кажан чурттуң соңгу-барыын кезиинде энергия системазынга электри энергиязының артыкшылы тургустунуп кээрге улуг күштүг агрегаттар токту сугну ол бедикче көдүреринге ажыглаптар. Электри тогу чедишпестей бээр шактарда сугну катап бадырарга олар турбиналарның өзектерин долгааш, токту ажылдап үндүрер. Энергияның чедишпес чоруун ол дуглаар.

Катап ажыглаттынар энергия курлавырларын тургузаары минералдыг чиг-этти чөп ажыглаар арганы бээр. Киев ГАЭС ажылдап турар, Загорскиде ындыг станцияны тудуп турар. Хүн энергиязын, чер иштиниң изиг сугларын, хаттың энергиязын ажыглаар тургузугларны совет энергетиктер дуржулга кылдыр шенеп турар. Далай суунуң чавырлыышкын, диргелиишкин энергиязын ажыглаар талазы-биле шинчилел болгаш төлевилел ажылдары чорул турар.

Совет энергетиканың шапкын хөгжүлдезинче Коммунистиг партия болгаш Совет чазак онза кичээнгейни салып турар. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде энергетиканың хөгжүлдезиниң чаа программазы бердинген. Ында одалга-энергетика балансызының структуразын өскертирин көрген—одаар чүүлге ажыглаар нефтиниң деңнелин электри бүдүреринге эвээжедир, газтың, хөмүр-даштың, атомнуг одаар чүүлдүң деңнелин электроэнергетикага көвүдедир. Бо беш чылда безин ССРЭ-ниң Европа кезээнге Кострома, Татар, Крым, Краснодар АЭС-терниң тудуу калбаар. Органиктиг одаар чүүл ажыглавас күчүлер энергетиканың 35 хуузун ээлээр. Чурттуң чөөн девискээрлеринге чылыглыг станцияларның тудуу уламчылаар. Экибастузтуң хөмүр-даштыг бассейнинге үлээзинден аңаа беш улуг станцияны тудар. Канск-Ачинск комплекизиниң баштайгы чылыг-электри төвү бо беш чылда тогун бээр. 50 чылдарның эгезинде ССРЭ-ниң чаңгыс энергия системазын тургусканы бүгү чурттуң хемчээлинге электри хандырылгазының төпчүткениниң дээди чадазы болган. Ол ам 10 миллион дөрбелчин километр девискээрни хаара туткан, энергетиканың хөгжүлдезинге капитал салыышкыннарын камнап, ажыглал чарыгдалдарын эвээжеткен.

БААЗАЗЫ УЛАМ БЫЖЫГАР

Садып алыкчыларның негелде-хереглелин долу хандырары садыг четкизиниң материал-техниктиг баазазындан, ында дериг-херекселдерниң байдалындан чугула хамааржыр. Ынчангаш садыг, ниити чемненилге черлеринге чаа дериг-херекселдерни тургузар айтырыгже кичээнгейниң улуу-даа ында. Республиканың хереглекчилер кооперациязында ол талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынган.

Тыва респотребсоюзтуң садыг четкизинде чаа магазиннер, складтар чылдың-на немежип турар. Чүгле бо чылын безин Чөөн-Хемчик, Каа-Хем районнарының хереглекчилер ниитилелдеринде кайызы-даа 1000 дөрбелчин метр шөлдүг складтар ажыглалга кирген. Көдээ садыг четкилери база доктаамал калбарып турар. Ооң бадыткалынга дараазында чүүлдерни киирип болур. Бо юбилейлиг чылда Эрзин суурда 440, Шамбалыгда 150, Ак-Дашта, Кара-Чыраада 70-70, Тээли суурда 70 дөрбелчин метр шөлдүг магазиннер ажыглалга кирген. Көдээ ажыл-ишчилерниң садыг-биле хандырылгазынга таарымчалыг байдал тургустунганы чугаажок. Ажыглалда кирген чаа складтарда, магазиннерде үениң негелделеринге дүүшкен дериг-херекселдер тургустунган болгаш бараан шыгжап кадагалаарынга ол таарымчалыг. А магазиннер бараанны садып алыкчы боду шилип алыр арга-биле ажылдаар кылдыр тургустунган. Чаа магазин, склад бүрүзү төп одалга системалыг. Ол ышкаш капитал септелгени чоруткан магазиннерде база одалга системаларын киирген. Районнарның хереглекчилер ниитилелдеринде печка-биле чылыдар магазиннерниң саны кызырылган.

Районнарда пекарияларның капитал септелгезин чылдың-на чорудуп турар. Ында ажылдап турар кижилерниң хол-биле кылыр ажылын кызырып, чиигедир сорулга-биле чамдык ажылдарны механизастаан. Респотребсоюзтуң Кызылда үлетпүр комбинадының цехтериниң шөлүн алгыдып, эде дериишкиннерни чоруткаының соонда, газтыг суксун база арага кудуп савалаар автоматтыг шугумну тургускан. Аңаа бүдүрген белен продукцияны автомашинаже чүдүрер электри күжү-биле ажылдаар транспортёрну база ажыглалга киирген. Хереглекчилер кооперациязының Кызылда баазазындан чамдык үлетпүр бараанарын Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарының складтарынче контейнер-биле сөөртүп чедирерин организастаан. Ол арга автотранспортка бараан чүдүрүп, дүжүрериниң үезин кызырган.

Хереглекчилер кооперациязының шугумунда садыгжыларның ажылдаарынга, садып алыкчыларга таарымчалыг байдалды тургузары-биле эде дериишкиннерни чорудуп турар.

К. САТ.

Респотребсоюзтуң техниктиг салбырының инженери.

120 ТОННАНЫ НЕМЕЙ САДАР

Таңды районда Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазының коллективи он бирги беш чылдың ийиги чылында ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга күш-ажылчы белектерниң ужуражыр дээш бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, күжениишкинниг ажылдап турар.

Ферма күрүнеге 660 тонна сүттү садар планын 729 тонна кылдыр декабрь 1-де ажыр күүсеткен. СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги сессиязының материалдары-биле таныжып кааш, коллективтиң ажыл-ишчилери боттарының арга-курлавырларын санап көргеш, 120 тонна сүттү немей садарын хүлээнген.

Ында 16 саанчы ажылдап турар болгаш оларның 12-зи чыл планын база социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Саанчылар В. Т. Чалзып, О. У. Монгуш, Н. Х. Ооржак олар социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар. Коллектив бодунуң күш-ажылының чедиишкиннеринге хей-аът киргеш, 1983 чылда бо чылдан артык ажылдаары-биле бүгү күжүн мөөңнеп, кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирери-биле хайныышкынныг ажылдап турар.

Фермада 6 коммунист бар. Олар коллективтиң кол ээзи болуп, өскелерге, ылаңгыя аныяктарга, бүгү таланың үлегерин көргүзүп, ында политмассалыг база кижизидилге ажылынга идепкейлиг киржип турар. Үстүнде чедип алдынган чедиишкиннер ниити коллективтиң чаңгыс аай эп-сеткилдиг, найыралдыг күш-ажылының түңнели-дир.

Д. ОЮН.

КЫШТАГЛАРДА

«Ак-Туруг» совхозта механизастаттынган тускай бригада хойжуларның кыштагларынче сиген сөөртүрүн ноябрь айның эгезинден-не кирген. Ук бригадада 8 трактор быжыглаттынган. Олар эрткен айда үзүктелиишкин чок ажылдааш, Кызыл-Даг салбырының Күзег деп черде белеткеттинген сигенден Кара-Сугнуң бир дугаар хойжу бригадазынга 43 тоннаны, Ак-Хемниң ийи дугаар хойжу бригадазынга 250 тонна, Мойнаарактың үш дугаар бригадазынга 250 тоннаны шупту 543 тонна сиген хойжуларның кыштагларында курлавыр кылдыр чедиртинген. Сиген сөөртүлгези үргүлчүлеп турар. Мал чеми сөөртүп турар механизаторлардан Комбайн Дартай-оол Александр Дамба, Мунзук Артына, Байлаков Лорта, Десинжек Чымчак-Кара болгаш Анай-оол Дыртыкпан олар мактадып турарлар. Олар хүн улуун 130—135 хуу чедир күүседип келгеннер болгаш малды кыштап хүр ажырарынга боттарының улуг-хуузун киирип турар.

С. СОТНАМ.

ТЫВЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйының коллективи олук болгаш өске-даа продукталар белеткээриниң үшкү кварталдың болгаш октябрь, ноябрь айларының планнарын күүсеткен. Ажыл-агыйның тывыкчылары ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип турар. Аңчыларның шудургу ажылдап турарындан үшкү кварталдың планы 263 хуу күүсеттинген. Сыын мыйызы болгаш элер белеткээриниң онаалдалары база ашкан.

Тудуг болгаш албан ажыл-агый черлеринге 2887 кубометр тудуг ыяжын белеткээн. Сарыг-оол Чамыяның удурткан бригаданың кежигүннери мурнакчыларның одуруунда чорул турар.

«Хемчиктиң» аңчылары дөрткү кварталда 66 муң рубльдиң өлүүн киирер планын күүседиринге чоокшулаан. Аңчылар бо хүннерге чедир 8192 диин, хөй санныг киш, ас, күзен, диилги кештерин экээп дужааган.

Күш-ажылчы амыдыралының хөй чылдарын аң-тывыш херээнге бараалгаткан хоочун аңчы Даваа Ооржактың болгадазы 5 киш, хөй диин болгаш өске-даа аң кештерин күрүнеге саткан.

А. ДОНГАК.

Чөөн-Хемчик район.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИ:

дүрҗүлга болгаш айтырыглар

СИБИРЬНИҢ АГРАР ЦЕГИ

Уралдаа бээр чөөн талаже районнарга чыл дургузунда барык 20 хоорай тыптып кээп турар. Байкал-Амур магистралының зоназында ам безин 50 хоорайлар болгаш улуг суурлар өскен, олар келир үеде 200 болу бээр. Сибирь ам чурттуң улам өзүп орар чурттакчыларлыг экономиктиг районнарынга хамааржыр. Мында хоорай чурттакчы чону 70 хире хуу болуп турар. Ол чон чүгле чурттуң Европа кезээнден, Ортаа Азия болгаш Закавказье республикаларындан кешкеннерниң күзели-биле өспейн турар болдур ийин. Харын Сибирьниң чаа тудуглары болгаш хоорайлары Сибирьниң кодээ черлериниң үндезин чурттакчы чонун база боттарынче хандыкшыдып турар.

1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң Аъш-чем программазында Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарының чонун колдуунда-ла тус черниң бүдүрүүшкүнүнүң күзели-биле чем продуктулары-биле идегелдиг хандырар сорулга салдынган. Сибирьниң кадыг-шириин климадының байдалдарында ол сорулганы шиитпирлээри анаа бир эвес деп чүве билдингир. Амдызында мында тараа-биле бодун боду хандыртынарының айтырыы шиитпирлеттинген. Мында 30 миллион кижиге чылда-ла 30 миллион тонна чыгам, тодаргайлаарга чоннуң кижи санынга опааштыр барын тонна тарааны бүдүрүп турар. Сибирь тарааны чурттуң өске районнарынче безин чорудуп турар. Мал ажылының продукциязын бүдүрери-биле ажыл-херек мында элээн нарын.

Сибирьниң кодээ ажыл-агыйы, ооң иштинде мал ажылыдаа принцип талазы-биле алырга, элээн сайзыраңгай. Эътти чүгле фермалар берип турар эвес болдур ийин. Мурнуу талакы районнарда, чижээлээрге, Даг-Алтай областа одарладып семиртир мал ажылы сайзыраңгай, а Сибирьниң соңгу чүгүнде — иви ажылы нептереңгей (ол черниң колхозтарында 2,3 миллион иви санаттынып турар).

Чурттуң чөөн талазынга кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алыр талазы-биле чээрби беш чыл мурнунда боттандырып эгелээн комплекстиг программа Сибирьге тарыыр черлерни 10 миллион гектар калбартырын көрген. Ол чорук аңаа тараа бүдүрерин дыка калбартыр арганы берген, ооң уламындан мал ажылының чем баазазын хөгжүдеринге таарымчалыг салдарын чедирген. Эрткен чылдарның дургузунда кур черлер районнарынга мыйыстыг улуг бода малдың баш саны барык ийи катап — 11429 муңдан 21501 муң баш чедир, инектер — 1,6 катап немей өскен. Хойлар, хаваннар, куштар дыка хөй апарган. Кур черлерни шиңгээдип алганының соонда Алтай крайга тараа бүдүрери 4,4 катап, эът база 4,4 катап, сүт—3,8, чуургалар — 17,2 болгаш дүк — 2,5 катап көвүдээн.

Ынчалзажок мал ажылының мал чеминге хамаарышкан айтырыын мал чеми тараа күсели-биле шиитпирлээри аар үнелиг болуп, ажыл-агыйны чорудары барымдаалап алырга, ындыг-ла улуг ажык бербес. Чүге дээрге Сибирьниң кур черлери кончуг үнелиг — кадыг болгаш күштүг сорттуң кызыл-тастарын берип турар болгай. Сибирьжилер чайгаар бүткен шынааларны болгаш одарларны эң эки ажыглаарын, одарны экижидерин күзээрлер. А ындыг черлер эвээш эвес — кодээ ажыл-агыйның ажыглалдыг 60 миллион гектар чериниң 33 миллион гектары-дыр (оон артканы тараа шөлү).

Чижек кылдыр алырга, Алтай крайда кодээ ажыл-агыйның ажыглалдыг 13 миллион гектарындан бүдүн чартык миллион гектары — одарлар. Чайгаар үнген сиген кезер черлерниң ортумак дүжүдү эрткен беш чылда гектардан-на 6,1 центнер болган. Бо дээрге кожазында Казахстанга бодаарга элээн бедик-тир. Ынчалза-даа Сибирь шынааларының аргаларының деңнелинден аажок куду болгаш мал чемнерин болур чогууру-биле бүдүреринге мырынай четпес-тир. Алтайга чайгаар бүткен сиген шөлдеринден алган ниити чылда чүгле 1830 муң чем единицазы азы мал чеминиң ниити бүдүрүлгезиниң чүгле үштүң бир хуузу болган.

Түңнел чүл дээрге, мал чемнери алыр болгаш өстүрер черлерни экижидери болур. Чайгаар бүткен бүгү сиген шөлдериниң болгаш одарларның беш миллион гектарындан 400 муң чыгам гектарны экижидиптерге, олардан дүжүт ортумаа-биле гектардан 9,5 центнер болган. Ажыглап болур черлерни экижиткенде (чылда-ла ортумаа-биле чүс муң гектарны) мал чеми немей миллион тонна ажыг единицаларны берген, а оларның өртек-үнези тарылгалыг черлерден алдынган мал чемнеринден ийи катап эвээш болган.

Сибирьниң улуг бүдүрүлгелериниң хөй нуруузу боттарының хууда дузалал ажыл-агыйларлыг болуп бар чыдар. Чижээ, Стрежевой хоорайда «Томскнефть» каттыжыышкынының дузалал ажыл-агыйында чоокта чаа теплица комбинадын, сүт болгаш хаван фермаларын, куш комплекизин тудкан. Чаңгыс чүгле Томск областа безин бүдүрүлгелерниң 120 аграр цехтери ажылдап турар, оларда 130 муң гектар чери быжыглаан.

ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге бо беш чылда 190 миллиард рубльди берген. Оортан 20 ажыг миллиард рубль Сибирьге онаажыр.

Юрий ШЕБАЛИН. (ПМА).

Сталинград тулчуушкунунуң 40 чылынга

ТИИЛЕЛГЕНИҢ САКТЫЫШКЫНЫ

1982 чылдың күзүн база 1983 чылдың кыжын совет кижилер Сталинград тулчуушкунунуң 40 чылын ыыдыр демдеглеп эрттирип турар. Бистиң Ада-чуртувустуң төөгүзүнүң ол маадырлыг арыннары чылдар эрткен тудум улам-на ырап бар чыдар. Ынчалза-даа ол кажан-даа уттундурбас. Кайгамчык маадырлыг болуушкун — Волгага тулчуушкун — чоннуң чүрээнге кезээде артар. Төөгүде ол улуг болуушкунну Төрээн чуртунга, бодунуң чонунга ынак болур чорукка бодун кижизидипшаан, бистиң төөгүде маадырлыг тулчуушкуннарывысты, амы-тынын берип-даа турган, тиилелгени чедип алган кижилерниң, боттарының ханын төп турган, бистиң чырыткылыг келир үевисти камгалап алган миллион-миллион кижилерниң чырыткылыг тураскаалы салгалдан салгал дамчып, совет улустуң чүректеринге кезээ мөңгеде артар.

Сталинград тулчуушкунунуң төөгүзүн билири — ханныг дайынны, фашистиг үүлгедиглерни көөр хөөн чок чорукка, кижиге эң-не эргим чүве: Чер кырынга амыдыралды болгаш тайбыңны камгалаары дээш демиселге кажан-даа белен болур чорукка кижизидер. Л. И. Брежнев: «Бистиң партиявыска болгаш бистиң чонувуска делегейге тайбыңны камгалаарындан артык кандыг-даа чугула сорулга турбас ужурлуг»— деп чугаалаан.

1942 чылдың күзүнден эгелээш Сталинград деп сөс делегейниң каңы-даа булуңнарынга билдингир апарган болгаш оон эгелээш-ле бодунуң хемчээлиниң-даа, тулчуушкуннуң чоруп турганының күжениишкининиң-даа, боо-чепсектиң мөөңнээшкининиң-даа, бодунуң чидириглериниң-даа талазы-биле төөгүде болуп турган өске тулчуушкуннардан ыракта артык болган. Совет төөгү эртеми база Барыын чүктүң демшилгелиг эртемденнери-даа Сталинград тулчуушкунун чүгле Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде эвес, харын-даа делегейниң ийиги дайынының үезинде болуушкуннарда онза чугула болгаш улуг ужур-дузалыг деп санап турар.

1942 чылдың июль 17-ни Сталинград тулчуушкунунуң эгелээни кылдыр санаан. Ол хүн Сталинград тулчуушкунунуң фронтузу 6-гы немец армияның шериглери-биле сегиржип алыышкынны эгелээн. Ол тулчуушкун 1943 чылдың февраль 2-де бүзээлеттирген немец шериг кезектериниң дүжүп бериишкини-биле доозулган. Ынчангаш ол тулчуушкун 6 чартык ай уламчылаан. Ол үениң дургузунда Дээди Совет Шериг Командылалдың бүгү кичээнгейи ынаар угланган турган. Сталинград тулчуушкунунуң кол өзээнче дыка хөй шериг кезектери мөөңнеттинген. Чижээ, 1942 чылдың ноябрьда совет-герман фронтуга киржип турган бүгү шериг кезектериниң 6-ның бири, азы ийи таладан катай 2 миллион ажыг кижи аңаа киришкен болгаш кадыг-дошкунунуң талазы-биле чижеглээр чүве чок болган. Ону аңаа болган чидириглерден түңнеп чугаалап болур. Сталинград чанынга чүгле чартык чыл тулчуушкуннуң үезинде безин немец шериг кезектери 1,5 миллион солдаттарын болгаш офицерлерин, азы ол үеде чөөн фронтуга тулчуп турган бүгү шериинин дөрттүң бирин чидирген. Чүс-чүс, муң-муң совет солдаттар Сталинград тулчуушкунунуң маадырлары болганнар. Оларның чамдыызы 1942 чылдың кадыг-дошкун кыжынында-ла бүгү чуртка билдингир апарганнар, артканнары сөөлүнде барып билдинген, бир чамдыктары ам-даа билдинмес маадырлар болуп артып турар. Сталинград тулчуушкунунуң база бир онзагай чүүлү — бүгү дайынның ниити байдалын өскертипкенинде — 1943 чылдың кыжындан эгелээш дайынның фронтузу чүгле барыын талаже углуг чоруп турар апарган.

Ынчангаш Сталинград тулчуушкунунга тураскааткан хөй санныг мемуарларның бижиттингени болгаш совет чогаалчыларның улуг кичээнгейин Сталинград темазынче угланганы таварылга эвес. Парлалгада үнген сактыышкыннар болгаш чечен чогаалдар ол тулчуушкуннуң канчаар эгелээнин, канчаар чоруп турганын, Волгага немец армияны бүзээлээш, чылча шапканын, Сталинградтың төөгү талазы-биле шын өөредиин базым санында шинчилеп көөрүнүң бүгү аргазын берип турар.

Сталинград тулчуушкунунга тураскааткан мемуарлыг литератураны чижек-биле ийи бөлүкке чарып болур. Бир бөлүкке Совет Эвилелиниң маршалдары Г. К. Жуковтуң, А. М. Василевскийниң, Н. Н. Вороновтуң, К. К. Рокоссовскийниң сактыышкыннарын хамаарыштырып болур. Олар дээрге, Дээди Кол Командылалдың эң харысалгалыг даалгазын күүселип турган улуг шериг начальниктери-дир. Олар Сталинград тулчуушкунун бүгү дайынның ниити хемчээлинге, өске хөй-хөй болуушкуннарның аразынга көргеннер. Ол тулчуушкуннуң үезинде Г. К. Жуков камгалалдың улус комиссарының бирги оралакчызы база Дээди Кол Командылалдың оралакчызы турган. Сталинград фронтуларының аразынга харылзаазын тудуп турган. Ол үеде чиңгине штабтың начальниги турган А. М. Василевский база-ла тулчуушкун үезинде Сталинград камгалалының шериглерин удуртуп турган. Н. Н. Воронов 1942 чылдың күзүнүнде Дээди Кол Командылалдың төлээзи турган, үргүлчү Сталинград тулчуушкунунга киржип, аңаа артиллерияны удуртуп турган. Ол үш полководчулар «Уранның» операциязын ажылдап кылырынга болгаш ооң шаап халдаашкынын чорударынга эң-не дорту-биле киришкеннер. К. К. Рокоссовский немец шериглерин камгалалын буза шапкан Дон фронтузун удуртуп турган болгаш оон сөөлүнде «Кольцо» операцияны чорудкаш, Паулюстуң бөлүүн чылча шапкан.

Өске бөлүкке Сталинград тулчуушкунунга кым бозу дорт киришкенил, кымга ол тулчуушкун дайынның кол сегиржип алыышкыны болганыл, оларның мемуарлары, сактыышкыннары, номнары, дептерлери болгаш хүн демдеглелдери хамааржыр.

Сталинград тулчуушкунунуң дугайында чамдык кол-кол номнарны адаарга мындыг: «Сактыышкыннар болгаш бодалдар»— Г. К. Жуков, «Бүгү амыдыралының херээ» — А. М. Васильевский, «Сталинград эпопеязы» деп чыындыда Н. Н. Вороновтуң сактыышкыннары, «Солдаттың хүлээлгези»— К. К. Рокоссовский, «Хүннер болгаш дүннер», «Солдат болуп төрүттүнмес»—К. М. Симонов, «Сталинградтың хүн демдеглели» —А. С. Чуянов, «Олар төрээн чурт дээш демисежип чорааннар»— М. А. Шолохов, «Изиг хар»—И. Г. Падерин.

Сталинград тулчуушкунунуң үезинде дыка хөй коллективтиг маадырлыг чоруктар болгулаан. 1942 чылдың июль 20-де танкыга удур чүгле ийи үгер-боолут дөрт дайынчы — Петр Болото, Григорий Самойлов, Александр Беликов, Иван Алейников—дайынның бүдүн танк бөлүүн ойтур шапкаш, 15 танкыны шуут чок кылган. Ол-ла чылдың августа Сталинградтан 40 км хире Бичии Россош деп черге политудуругкчунуң дузалакчызы Леонид Ковалев баштаан 33 солдат 70 фашист танкылыг бөлүктү ойтур шапкаш, оон иштинде 27 танкыны өрттеткеш, 150 хире фашистерни узуткаан.

Бомбурзектиң судалы

СЭТА-НЫҢ КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИ ДЫҢНАДЫП ТУР

ЧАВЫРЛЫЫШКЫННЫҢ БОЛГАШ ТАЙБЫҢНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫНГА

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл болурун бүгү делегейде калбаа-биле демдеглеп турар. Совет күрүнениң юбилейи делегейге канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг. ССРЭ-ниң 1922 чылдың декабрь айда тургустунганы болгаш ооң чедиишкиннииг хөгжүп келгени улустарның деӊ эргези болгаш найыралы дээш, делегейни революстуг ёзу-биле чаартыры дээш мурнакчы угаан-медерелдиг кижи төрелгетенниң чүс-чүс чылда демиселинге төөгүлүг чугула үе-чада боор турар.

Ол бүгүнү СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. А. Тихоновтуң Финляндия Республиканың президентизи М. Койвисто-биле Хельсинкиге болган чугаалажыышкыннары база катап бадыткаан. М. Койвисто хөй националдыг Совет күрүнениң тургузукчузу В. И. Ленинниң үндезин ролюн онзалап демдеглээш, ССРЭ-ниң төөгүлүг юбилейинге уткуштур совет улуска изиг байырны чедирген.

Совет күрүне бодунуң туруп келген баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, Улуг Октябрьның эң-не баштайгы ленинчи декреттеринге чарлааны тайбыңның болгаш чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның стратегиязын делегей аренazында мөгег чокка, чайгылыш чок боттандырып турар. Финляндияның күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруун хүлээп көөрүнүң дугайында В. И. Ленинниң ат салганы төөгүлүг декреттиң ужур-дузазын совет-фин медеглелде демдеглээни-даа таварылга эвес боор турар. Ол документ ийи чурт аразынга чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның үндезиннерин салган болгаш ону Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажырының дугайында 1948 чылдың керээзи-биле ону идегелдиг боттандырып чорудуп турар.

Совет Эвилели биле Финляндияның аразында бот-боттарынга идегээшкинни хандырары болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартыры — Европаның соңгу талазынга тайбыңның болгаш деӊ-дески чорукту быжыглаарының доктаамал факторларының бирээзи боор, Европа диңке айыыл чок чорукту база кады ажылдажылганы хандырарынга, делегейде дүшкүүргүг чорукту чавырылдырарынга идиглиг боор турар.

Европа диңке улус массаларының дайынга удур шимчээшкинниниң улам-на идепкейжип турар чоруу Европага тайбыңны хандырарының эчис сорулгаларынга база барааш боор турар. Эрткен неделяда он-он муң кижилер Англияның, Барыын Германияның, Швецияның болгаш өске-даа чурттарның хоорайларының кудумчуларынче чыскаалып үнгүлээш, дайынга удур белеткелдерге шиитпирлиг-биле удурланыын турарының дугайын медеглээннер. Стокгольмга «Европаның соңгу талазынга ядролуг чепсек чок зона дээш!», «Европа ядролуг чепсек чок болзун!», «Нейтронуг бомбаны болгаш ракеталарны чок кылыр!» деп кыйгырыгларның адаа-биле чыскаалчылар холдарынга чырыткылар тудуп алгаш, кудумчуларга чоруп турганнар. Англияга дайынга удур шимчээшкинниң 30 муң ажыг хереэжен киржикчилери америк чалгыныг ракеталарны тургузар деп турары Гринэм-Коммио агаар шерииниң баазазының чанынга элээн каш хүннер дургузунда чыскаал кылып, удурланыышкынын илереткеннер. Олар «Чалгыныг ракеталар болгаш трайтендилер херек чок!», «Бистиң уругларывыстың келир үезинге дегбеңер!», «Бомба эвес, ажыл херек!», «Чавырлыышкын дириг артар ужурлуг, ынчапмас болза, бистер амылыг артпас бис!» деп, шыңгыы негелделерни салып турганнар.

ЧССР. Социализм чурттарының эртем-техниктиг кады ажылдажылгазы улам калбарып база быжыгып турар. ЧТК агентилелдиң дыңнадып турары болза, Чехословакияның Эртемнер академиязының ядролуг шинчилелдер кылыр институдунда Совет Эвилелинге кылган «У 120 М» дээр чаа циклотронну тургускан. Амгы үениң болбаазыраңгай эртем-билиинге техниктиг негелделери дүгжүп турар циклотронну чехословак эртемденнер ыяк өөренип алгаш, оларын техникага ховар дээн дуржулгаларны кылып күүсеткеннер.

ЧУРУКТА: эртемденнер Вацлав Бейшовец биле Милан Чипак олар Ядролуг шинчилел кылыр институтта дуржулга кылып турлар.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

УЛУСЧУ ХУРАЛДЫҢ СЕССИЯЗЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның Улус Хуралының ээлчеглиг сессиязы боор эрткен.

Депутаттар 1983 чылда чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң чаңгыс аай планының дугайында Хоойлуну болгаш Күрүне бюджединиң дугайында Хоойлуну хүлээп алган болгаш 1981 чылда Болгария Улус Республиканың Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында чазактың киирген Отчёдун чүүлдүг деп көргеннер. Чурттуң күрүне эрге-чагыргазының дээди органының делегейге ажыл-чорудулгазының дугайында информацияны Болгария Улус Республиканың Улусчу Хуралының даргазы С. Тодоров кылган.

Сессияның ажылынга БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков, республиканың өске-даа партия болгаш күрүне ажылдакчылары киришкеннер.

ВИА АГЕНТИЛЕЛДИҢ БУРУУ ШАВЫЫШКЫНЫ

ХАНОЙ. (СЭТА). Тайландының «Бангкок пост» болгаш «Нейши ревью» солуннарның ол чурттуң шериг ажылдакчыларының чугааларынга үндезилээш, декабрь 10-да вьетнам үгер-боолар-биле Таиландының девискээрин адып турган дээрзиниң дугайында хоозун-меге бадыткаашкыннарын Вьетнамның ВИА информация агентилели шын эвес деп буруу шапкан.

БУРУУДАТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА) Израиль Эрге-чагыргаларының эжелеп алганы араб девискээрлерде чорудуп турар кадыг-дошкун террорунуң болгаш куш ажыглаарының политиказын КНО-нуң Кол Ассамблеязы шиитпирлиг-биле буруу шапкан.

Агрессчи дайыннарны кылып турган, эжелеп алганы араб черлерде Израильдиң тургусканы эжелекчи ёзу-чуруму дээрге, массалыг тудуп хоругдаашкыннар, аглап-сүрүүшкүннер болгаш үжеп-чиндиишкиннер, кижиниң хостуг эргелерин кызамдап, үрээри, кижилерни бастып дорамчылаары болгаш кара туразында үүлгедиишкиннер ол-дур. Каяа-даа каттышкан элээн каш чурттарның саналын ёзугаар тускай политиктиг комитеттиң сөөлгү хуралдарынга хөй кезииниң бадылаашкыны-биле чүүлдүг деп хүлээп алган резолюцияларында ол дугайын чугаалап турар.

АКШ болгаш НАТО кежигүнү элээн каш күрүнелер, ол ышкаш Израиль аңаа удурлапкан.

Израиль чазак эжелеткен араб черлерде шеригжиткен суурларны тургузуп, тайбың чурттакчыларны оларның бажыңнарындан үндүр сывырып турар. Ону буруудаткан.

ХОСТААН

БРАЗИЛИА. (СЭТА). Солуннарның бижип турары-биле алырга, декабрьның он беште Бразилияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары Жиоконду Диасты болгаш БКП-ның өске-даа элээн хөй удуртукчуларын болгаш активчилерин хоругдаашкындан хостаан. Оларны Сан-Паулу хоорайның феодалдыг полициязы декабрь 13-те туткаш, байысаап турганы билдингир.

СОВЕТ-АМЕРИК КОМИССИЯНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Ракетага удур камгалалдың системаларын кызыгаарлаарының дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң болгаш Американың Каттышкан Штаттарының аразында керээни ийиги удаа чугаалажып көргениниң дугайында совет-америк доктаамал консультативтиг комиссияның дыңнадыын парлап үндүрген. Дыңнадыгда чугаалап турары болза:

Совет Социалистиг Республикалар Эвилели биле Американың Каттышкан Штаттарының аразынга ракетага удур камгалал системаларын кызыгаарлаар дугайында 1972 чылдың майның 26-да чарган керээниң XIV чүүлүн ёзугаар талалар ооң күштүг боор киргениниң соонда ийиги беш чыл болган үезинде байдалын кады чугаалажып көрген. Талаларның аразынга дүгүржүп алганын ёзугаар доктаамал консультативтиг комиссияның ол сорулга-биле чыылдырган тускай сессиязынга ону 1982 чылдың ноябрь 9-тан декабрь 15-ке чедир чугаалажып көрген.

Талалар ону чугаалажып көөрүнүң үезинде керээниң болгаш протоколдуң кол негээн кичээнгейлиг анализтээш, чугаалажып турар үениң иштинде оон күүселдезинге үнелелди кылганнар.

Совет Эвилели болгаш Каттышкан Штаттар керээниң сорулгаларынга болгаш негелделеринге, аңаа немээн 1974 чылдың керээзиниң болгаш протоколунуң сорулгаларынга болгаш негелделерин боттандырарынга идиг кылыры-биле доктаамал консультативтиг комиссияның шугумун ёзугаар консультацияларны чорударынга чүүлдүгзүнүп турарын бадыткааннар.

ДЕМОКРАТТЫГ КҮРҮНЕНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

Португалияның демократтыг күштери боттуг чедиишкиннерлиг болган. Чуртка болган муниципалитет соңгулдаларының үезинде олар Португалияның реакциязынга шыңгыы аштырыышкынны таварыштырган. «Чаа хөй нуруузу дээш демократтыг эвилел» деп чагырыкчы блокка кирип турар буржуаз партиялар бадылаашкыннарның 42-ден эвээш хуузун алган болгаш соңгулдаларга чедир турган боттарының колдап турган туружун оскунган.

Коммунистиг партияны, Португалияның демократтыг шимчээшкинин болгаш хамаарышпастарны каттыштырган чоннуң чаңгыс эви дээш эвилел 21 хуузун алган болгаш чуртка боттарының туруштарын хевээр арттырган. Португалияның Коммунистиг партиязындан кандидаттар чурттуң мурнуу девискээринде Алентежу можунуң бүгү муниципалитеттеринге тиилелгени чедип алганнар. Социалистиг партия бодунуң байдалын база экижиткен болгаш бадылаашкыннарның 31 хуузун алган. Бо бүгүнүң түңнелинде муниципалитеттерге эң-не хөй нуруузу демократтыг күштерже шилчээн.

Парламенттиң амгы составы соңгукчуларның күзел-соруунга болгаш чуртта политиктиг күштерниң деңзигүүр байдалынга шагда-ла дүүшпейн турар дугайында Коммунистиг партияның болгаш оппозициялыг өске-даа күштерниң түңнелиниң шынныы соңгулдалар бадыткаан деп, Португалияның Компартиязының Чиңгине секретары А. Куньял онзалап демдеглээн. Чазакты дүжүрериниң, парламентини тарадырының, парламент соңгулдаларын хуусаа бетинде чорударының эргежок чугулазын эрге-чагыргада партиялар блогунуң аштырыышкыны бадыткаандыр деп ол айыткан.

Буржуаз партиялардан тургустунган чазак бодунуң туруштарын чидиргенин премьер-министр Ф. Пинту Балсемау хүлээп көөр ужурга таварышкан. Ынчалзажок парламент соңгулдаларын чорударындан ол ойталаан болгаш амгы соңгулдаларның түңнелдеринден хамаарылга чокка эрге-чагыргага чазак хевээр артар деп медеглээн. Империализмниң болгаш реакцияның деткимчезин алыр сорулга-биле Португалияның премьер-министри Американың Каттышкан Штаттарынче далаш-биле чорупкан. Ак бажыңга ол чеде бээрге, АКШ-тың чагырыкчылары хөй шериг дузаламчызын аңаа бээрин аазаан болгаш Азор ортулуктарда шериг ужар чүүл баазаларын АКШ-тың ажыглаарының дугайында дугуржулганың хуусаазын узадырын негээн.

Муниципалитет соңгулдаларынга Португалияның демократтыг күштериниң чедиишкини, Грецияда, Францияда, Швецияда болгаш Испанияда илдең-не өскерилгелер демократияже болгаш тайбыңче улус массаларының чүткүлүнүң күштелгенин тодаргай бадыткап турар.

Г. ШИШКИН. (СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ СЕМИНАРЫ

ГАВАНА. (СЭТА). Ында Конгресстер ордузунда «Хосе Мартиниң чогаадыкчы салгалы болгаш амгы үе» деп темалыг делегей семинары ажылдап турар. Ында барык 90 чурттуң төлээлекчилери киржип турар. Ону шылгараңгай угааныг кижи, шүлүкчү болгаш революсчу, Кубаның болгаш Латин Американың өске-даа улустарының хамаарышпас чоруу дээш коргуш чок демиселчиниң төрүттүнген хүнүндең бээр 130 чыл болуру-биле холбаштыр Кубаның Улустарның найыралы институду организастаан.

Латин Американың улустарының империализмге болгаш колониализмге удур амгы үеде демиселинге, ёзулуг национал культураны хөгжүдеринге Хосе Мартиниң идеяларының ужур-дузазының дугайында эртем илеткелдерин семинарның киржикчилери чугаалажып көөр.

Кубаның Компартия ТК-зының Политбюрозунуң кежигүнүнге кандидат Хесус Монтане семинарны ажыдарда чүве чугаалааш, Хосе Мартиниң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы, идеялары, Кубага баштайгы марксисчи-ленинчи партияны тургузарынга болгаш Латин Америкага революстуг шимчээшкинниң калбартырынга улуг рольдуг болганын онзалап демдеглээн.

КЫЖАНЫЫШКЫН

БОГОТА. (СЭТА). Ол диптиң элээн каш чурттарын кезип чоруп турар АКШ-тың президентизи Р. Рейганның Колумбия найысылалга беш шак иштинде доктаваганының үезинде Вашингтоннуң Латин Америкада кедергей колониалисчи политиказынга массалыг удурланыышкыннар болгулаан. Боготага болгаш өске-даа хоорайларга хөй муң кижи киржикчилиг митингилер боор, оларның киржикчилери: «Рейган, Колумбиядан үнүп чор!», «Рейган—бистиң диңке кыжаныышкын-дыр!» — деп. негеп турган. Тунха хоорайның Боливар аттыг төп шөлүнге студентилер АКШ-тың туруг болгаш америк президентиниң овур-хевирин олчаан кылып каан хоюткуну өртедипкеннер.

Республиканың президентизи Белисарио Бетанкур америк аян-чорукчунуң алдары дээш кылган шайлаазынга АКШ-тың Төп Америкада политиказын шыңгыы шүгүмчүлээн. Ол тайбыңны «кыжаныышкын болгаш ыйылдыышкын кылып турган эвес, а чугаалажыышкыннар-биле чедип алырының чугулазын айыткан.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Эн-Би-Си телекомпанияның корреспондентизи К. Уоллес Р. Рейганның Колумбияга чорааның түңнелдерин кылгаш, «Боготага Колумбияның улузунуң болгаш удуртукчуларының талазындан президентиниң дыка хөөн чокка уткуп алганнар» — дээп, демдеглээннер.

МУЗЫКА ШКОЛАЗЫНДА

фоторепортаж

Аныяктарның-даа, назы четкеннерниң-даа бүгү талалыг сайзыралының дугайын чугаалап тура, эстетиктиг кижизидилге дугайын албан чугаалаар апаар. Уран чүүлдүң кайгамчык делегейи, уран-чечен чогаадылга бодунче бистиң уругларывыстың сонуургалын бичиизинден тура чангаар хаара туда бээр. Ындыг-даа болза сагыш човангыр, кичээнгейлиг дагдыныкчы чокка уран чүүлдүң кайгамчык ол делегейинге баштайгы эге базымнарны кылыры амыр эвес. Шылгараңгай совет педагог В. Сухомлинский «музыка талазы-биле кижизидилге ажылы дээрге, ол чүгле музыкант болур кылдыр кижизидери эвес, а чүнүң-даа мурнунда ёзулуг төлептиг хамаатыны кижизидери-дир» деп чугаалаан болгай.

Хову-Аксы суурнуң төп кудумчузунуң оң талазында кезек өөрлешкек бажыңнарның бирээзиниң «Бай-Хаактың уругларның музыка школазының салбыры» дээн адрези бистиң кичээнгейивисти хаара туда берген. Ийиги каът. Кичээлдер кидин түлүк.

Бай-Хаактың уругларның музыка школазының суурда салбырының директору Галина Фёдоровна Партенева ол аразында коллективтиң ниити ажылынга хамаарыштыр дараазында чүүлдү чугаалады:

— Бисте баян, аккордеон, фортепьяно, хөйнүң ыры, хореография салбырлары ажылдап турар. Ында чүс үжен уруглар, оолдар хаара туттунган. Оларның аразында уруглар ясли-садының белеткел бөлүүнден кээп турар 5-6 харлыг бичии оолдар, уруглар база бар. Оларны сес башкы башкылап турар. Коллектививис аныяк. Ажыл-херээнге сагыш-сеткилинден бердинген ол башкылар уругларны орус болгаш даштыкы классиктиг музыканы, совет композиторларның чогаалдарын дыңнап билир чорукка чаңчыктырып турар. Фортепьяно клазының башкызы Нина Николаевна Кромнуң ажылын мактаар бис. Ол боду Куйбышевтиң музыка училищезиниң доозукчузу. Аңаа чедип алган быжыг билиин бөгүнгү өөреникчилеринге күзелдиг-биле дамчыдып турар. Салбырның фортепьяно клазының доозукчуларының музыка училищелеринче конкурс улуг-даа болза кирип турары таварылга эвес.

Юрий Кокович Монгуш бисте Кызылдың музыка училищезин доозкаш, ажылдап келген. Ооң удуртканы хореография салбырында уруглар күзелдиг-биле өөренип турар.

Галина Фёдоровна бисти коллективтиң ажылы-биле таныштырбышаан, үстүнде башкыларның кичээлдеринге баарын сүмеледи.

Фортепьяно клазы. Нина Николаевна ээлчеглиг кичээлинде (чурукта). «Солнышко» ясли-садының белеткел бөлүүнден Виталий фортепьяно артынга эптиг кончуг олурупту.

— Эрткен кичээливисти катаптаалы, Виталий. Белен сен бе? Сактып аалы че. Бажыңны бедик, дорт тут. Салааларывыс кандыг ийик. Ол-оол, шын-дыр, ам кончуг оожум бадыр. Ам ол-ла хевээр эгелээли, музыкавысты дыңнап көрээли — деп, башкы чугаалады.

Оол ойнап доозуптары билек, башкы «эки-дир, Виталий, ындыт-даа болза эскердиң бе, бир үнүвүс чоп арай дыңналбайн барды. Ам база катаптап көрем...» диди.

Бичии Виталийниң бир кичээли ындыг янзылыг эрткен. Ол-ла салбырның бешки клазының өөреникчизи Таня Альцебева башкызының берген онаалгазын илдик чокка ойнаарга, Нина Николаевна ону мактады. Башкызының макталы уругларны улам сорук кирип турары илден. Кичээл бүрүзү оларның музыкага сонуургалын улам көдүрер.

Хореография салбыры. Хореограф башкы Ю. К. Монгуш ийи, үш класстарның уругларынга татар танцының шимчээшкиннерин таныштырып тур (чурукта). Дараазында уруглар ону шимчээшкин-биле көргүзе бээрге, базым, шимчээшкин бүрүзүн сагыш-сеткилинден оларның дамчыдып билирин эскерип турдувус. Ол-ла уруглар башкызының билдилиг удуртулгазы-биле балл, классиктиг танцыларның эге хевирлерин шиңгээдип ап турар.

Эртенги кичээлдер доостурга, дараазында ээлчегниң оолдар, уруглары эптериниң орнун солуур. кичээлдер уламчылаар.

Бо хүннерде ажыл мында хайныышкынныг. ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскааткан Бай-Хаакка болуп эртер конкурска коллектив белеткенип турар.

Ында өөренип турар оолдар, уругларның шуптузу улуг музыкантылар болбазы чугаажок. А ында кол-ла чүве — бедик мергежилдиг башкыларның удуртулгазы-биле уран чүүлдү, музыканы билир чорукка оларның кижизиттинип турары болур.

В. КУУЛАР.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.
Таңды район.

Аажы-чаң культуразы

ШҮГҮМЧҮЛЭЭШ-ДАА ХҮНДҮЛЭЭР

Моңгуш Эргентиң аажы-чаң культуразының дугайында «Шынга» чүүлүнге хамаарыштыр чугааны уламчылаксадым. Аажы-чаң культуразын бедидери совет кижилерниң мөзү-шынар кижизидилгезиниң база бир чарылбас кезээ. СЭКП ТК-ның хүлээп алганы «Иедологтуг болгаш политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай экижидериниң дугайында» доктаалында совет кижилерниң, ылаңгыя аныяктарның ортузунда, аажы-чаң культуразын бедидериниң оруктарын онзалап айыткан.

Аажы-чаң культуразының кижизидилгези уруг төрүттүнүп кээри билек эгелээр. «Уругларның кижизидилгези кавайлыындан эгелээр» деп, улуг совет педагог Антон Семенович Макаренко «Ада-иелерге» деп номунда бижээн. Кижизидилгениң кандыг-даа хевири-биле дөмей, аажы-чаң культуразының кижизидилгезин долгандыр турар хүрээледен, ада-иениң аажы-чаңындан кончуг-ла хамааржыр деп бодаар мен. Чараш, чаагай аажы-чаң кижизидилгези дээрге бир-ле дугаарында хүндүлээчел чоруктан эгелээр. Улуг кижилерни, эш-өөрүн, ада-иезин хүндүлеп билир чорукка уругларны кижизидер. Орта ада-иениң ат-алдары улуг рольду ойнаар ужурлуг. «Адазын дөзээн, иезин уктаан» деп тыва улустуң чугаазында ханы-ла утка бар.

Чер-черлерниң чараш аажы-чаңнары, чаңчылдары янзы-бүрү болур-дур. Чижээ, мурнуу районнарның чону (улуг-даа, биче-даа улустар) аразында чүгле «Силер» деп чугаалажыр чаңчылдыг. Ол база-ла чараш, хүндүлээчел аажы-чаң культуразының бир хевири-дир.

Хуралдарга янзы-бүрү айтырыглар аайы-биле шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел ыяап-ла тургустунуп келир болгай. Ол болза кижилерниң ажыл-ижинге, аажы-чаң кижизидилгезинге кончуг идиглиг.

Шүгүмчүледипкеш, бодунуң буруулуг талазын анализтеп, буруузун миннириниң улуу, бодун агартырын, шынзыдарын оралдажып, азы шүгүмчүлекчиниң частырыг кылыштарынга чедир манап чоруур кижилер амыдыралга бо-ла таваржы бээр. Ол чорук кижилерниң аразында найыралынга, харын-даа хамаарышкан ажыл-агыйның сайзырап хөгжүүрүнге шаптыкты чедирип турар. Шүгүмчүлел улус ажыл-агыйының четпестерин эдип алырынче угланган болганда, аңаа капчап кижи хомудаар боор.

Шүгүмчүлел-даа кылыр кижи болза, хамаарышкан ажылдың четпестерин илередип, ооң удуртукчуларының адынга чүве чугаалаарда бодамчалыг болур, артык, хомуданчыг, дорамчылалдыг сөстер киирбезин бодаар ужурлуг. Ол кижиниң бодунуң культуразындан улуг хамаарылгалыг болур. Ынчангаш шүгүмчүлелди база кижизидилгелиг болгаш культурлуг кылыр ужурлуг.

Д. ДАМБА-ХУУРАК.

КАИ экраны

ХАРЫЛЗААЛЫГ АЖЫЛДААНЫНДАН

Орук шимчээшкининге озал-ондак болдурбазының бүгү-эвилел көрүлдези доозулган. Ниитизи-биле көрүлде үезинде бо талазы-биле эвээш эвес ажылдар кылдынган, хемчеглерни боттандырып чоруткан.

Бир эвес октябрь айда орукка транспорттуң озал-ондактыг таварылгалары 1981 чылдыындан хөй-даа болган болза, чамдык көргүзүглер талазы-биле эвээжээнин айтыр херек. Чижээ, кижилер амытынындан когараан таварылгалар эвээжээн. КАИ ажылдакчыларының хөй-нити-биле, улусчу дружиналар болгаш сонуургалдыг албан организация болгаш бүдүрүлге черлери-биле харылзаазы быжыккан.

Көрүлде чоруп турарының үезинде республика иштинге 85 рейдилерни чорудуп, аңаа хөй-ниитиниң төлээлекчилерин калбаа-биле киириштирген. Ооң-биле чергелештир республика солуннарынга, радиога болгаш телевидениеге көрүлдениң чоруп турарының дугайында чүүлдерни, дыңнадыгларны үргүлчү парлап, дамчыдып турганы база ажыктыг болган. Ниитизи-биле бо чугула ажылды эрттирерингe республикага КАИ ажылдакчылары-биле кады 450 ажыг кижи киришкени мурнуку чылдарның деңнелинден хөй болган. Орукка шимчээшкин чурумун үрээннерниң ажылдап турар черлеринче 100 ажыг бижиктерни болгаш дыңнадыгларны хемчээн алыры-биле чоруткулаан. Көрүлде айында республикага орук шимчээшкининиң чурумун үрээн 3 муң ажыг таварылгалар илереттинген. Хууда автотранспорттуң эдилекчилериниң талазындан чурум үрээр чоруктар хөй болган. Ниитизи-биле 1125 ындыг таварылга болган. Оларның иштинден 56 кижи автомобильди ээрик башкарып чораан. Колдуунда-ла оларның талазындан 728 таварылгада автомобильдерни чогуур дециелинден дүрген чорутканы дээш буруудаткан. Хууда автомобильдиг кижилерниң орукка шимчээшкин чурумун үрээр чоруу дээрге, автомотосонуургалдыгларның ниитилелиниң, ооң удуртукчуларының талазындан профилактиктиг ажылдарны кылбайн, өөредилге-тайылбыр материалдарын чедир ажыглавайн турарының түңнели-дир.

Орукка шимчээшкин чурумун үрээриниң, озал-ондактыг таварылгалар болдурарының кол-ла чылдагааны — арагалаашкын болуру бо көрүлдениң үезинде база катап бадыткаттынган. Ындыг таварылгаларны эң-не хөй болдурган бүдүрүлгелерге № 1 АТБ, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң автобаазазы Сельхозтехкуркомнуң Кызылда районнар аразының каттыжыышкыны, «Тыва тудуг» трестиң автобаазазы, Каа-Хем районнуң «Улуг Октябрь» совхозу, харылзаа эргелелиниң автобаазазы болгаш өске-даа транспорт бүдүрүлгелери хамааржыр.

Үстүнде айыттынган коллективтерниң удуртукчулары көрүлде айында айыттынган хемчеглерни боттандырып чорударын харысалга чокка көрүп, ону куду деңнелге эрттиргени ол чижектерден тодаргай көстүп турар-дыр.

Чадаг кижилерниң ортузунга тайылбыр ажылдарын кылып, школаларга, автобүдүрүлгелерге болгаш хөй-ниитиниң черлеринге ол дугайында лекцияларны, беседаларны чоруткан.

Көрүлде айында республика КАИ-зиниң тускай комиссиялары 16 удаа хуралдарны кылгаш, аңаа орукка шимчээшкин чурумун үрээн таварылгаларны шыңгыы сайгарып, чогуур түңнелдерни кылган, 112 кижиниң чолаачылаар эргезин казаап. Ооң-биле чергелештир чамдык удуртукчуларның талазындан чурум үрээн таварылгалар илереттинген. Чижээ, «Тыва сут тудуг» трестиң № 5 КМК-зының начальниги А. Ф. Бойко октябрь 21-ниң хүнүнде аңаа быжыглаан автомобильдиң чолаачызы П. П. Петров-биле кады ажыл үезинде арагалап алгаш, автомобильди ээрик башкарып чорааннар. КАИ ажылдакчылары чолаачы ээрик деп чүвени илереткеш, машинаны тургузуп каарга, начальник боду чолаачылап чоруткаш, КАИ-ниң дараазында хыналда черинге таварышкан. Ол ийи кижиниң дугайын квалификация комиссиязынга көргеш, чогуур хемчээн алган. Ындыг чижектерни ам-даа көргүзүп болур. Чижээ, «Тыва тудуг» трестиң эргелекчизиниң оралакчызы С. М. Голдырев, Таңдыгның геология-шинчилел бүдүрүлгезиниң кол механиги А. Е. Жилкин районнуң холушкак садының тудуг участогунуң начальниги В. Н. Гуленков болгаш оон-даа өскелер базала ээрип алгаш, автомобиль башкарып, КАИ ажылдакчыларынга туттурганнар.

Шимчээшкинге озал-ондак болдурбазының көрүлдези эрткен. Көрүлде үезинде ап чоруткан профилактиктиг болгаш тайылбыр-массалыг ажылдар, алдынган хемчеглер оруктарга айыыл чок шимчээшкинни хандырарынга идиглиг боп турар.

С. ОРУСПАЙ,
куравтоинспектор.

МАССАЛЫЫ-БИЛЕ КИРЖИИЛИҢЕР

Орук шимчээшкининиң дүрүмүнүң негелделерин пропагандалаар сорулга-биле «Өг-бүлеге шылгалда» деп КАИ темазынга чуруктарлыг айтырыгларны бо чылдың декабрь 9-та № 282 «Шынга» парлаан. «Улуг-Хая» совхозта зоотехник А. Д. Хууракай бодунуң чагаазынга II, III, V, VI, VIII айтырыгларга, Хову-Аксында Чондан Мерген—I, II, V, VI IX айтырыгларга, а Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суурда Д. С. Оруспай—бүгү он айтырыгларга шын харыылаан.

«Өг-бүлеге шылгалдага» номчукчуларның массалыы-биле киржилгезин хандырар төлээде, парлаттынган айтырыгларга шын бердинген чамдык харыыларга хамаарыштыр кыска тайылбырны кылыры чугула.

Бирги айтырыгга хамаарышкан орук демдээ чурукта көргүскен автомашинаның мурнунда 150—300 метр черде орук белдириниң барын сагындырып турар болгаш ол белдирниң участогунга шимчээшкин долгандыр чоруур, уткуштур шимчээшкиннерни үзүктелиишкин чок узун шугумнуг орук демдээ ангылаан турар. Ынчангаш чурукта көргүскен автомашинаның чолаачы дедир эглиишкинни согунда айытканы ышкаш, кылып болбас ужурлуг.

Ийиги айтырыгга хамаарышкан 2.4 дугаарлыг орук демдээ кол орукта автомашинаны мурнай эрттирерин негеп турар. Ынчалзажок мотоциклдиг кижи кол орукче ээп хаңылай бергеш, доктааганы орук шимчээшкининиң дүрүмүнге таарышпас. Үшкү айтырыгга хамаарыштыр: светофорнуң ногаан сигналын ёзугаар солагай талаже ээп бар чораан чолаачы оң талазындан уткуштур келген машинаны мурнай эрттирер хүлээлгелиг.

Чедиги айтырыгга хамаарыштыр тайылбыр. Бо айтырыгга хамаарышкан «II» рим санныг демдектиң утказы мындыг: автомашиналарның беш минутадан хөй турарын айның бүгү хүннеринде эвес, а саарзык эвес хүннеринде чөпшээревейн турар. Ынчангаш айның саарзык хүннеринде автомашинаны азы мотоциклди 5 минутадан хөй үеде аңаа тургузуп болур.

Мотоциклди башкарарынга оглун хуузунда өөредиринге оолдуң назы-хары 14-тен эвээш эвес болур ужурлуг.

СПОРТ * СПОРТ * СПОРТ

ААЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Барыын-Хемчик райкүүскомунуң бөлүк ажылдакчылары Эрги-Барлык ортумак школазынче үнүүшкүн кылгаш, солун лекция, беседаны номчааш, хол бөмбүүнге, шыдыраага эш куузунуң ужуражылгазын эрттиргеннер.

Аңаа иштики херектер килдизиниң начальниги Д. К. Куулар 8-10 класстарның өөреникчилеринге «Совет патриотизм», а назы четпээннер аразынга ажыл чорудар килдистиң улуг инспектору Ф. Г. Байыр эрге-хоойлу дугайында беседаларны бөгүнгү амыдыралдан чижектери-биле холбап, кижизидикчи утка-шынарлыг кылдыр номчуп, таныштырганнар. Ооң-биле чергелештир үлегерлиг корум-чурумнуг, эки өөредилгелиг болурун чедип алыр, хөй-ниитиниң киржилгези-биле корум-чурумну камгалаар, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди күштелдирер хемчеглер дугайында өскелер-даа чугаалааннар.

Школаның делгем спорт залынга аалчылар биле башкыларның, өөреникчилерниң, «Хемчик» совхозтуң командалары хол бөмбүүнге күжүн шенешкеннер. Маңаа аалчылар бир демниг, аваангыр-каппагай ойнааш, башкыларны, өөреникчилерни 2:1 санга уткаш, тиилээн. А совхозтуң оолдар командазы аалчыларны бүзүрелдиг уткан.

Хөл шыдыраага ужуражыышкын школачыларның тиилелгези-биле доозулган. Совхозта спорт чөвүлелиниң даргазы Валерий Хүрең-оол тиилекчилерге мактал бижиктерни тывыскан.

О. АКААЖЫК.

КАДЫКШЫЛ БӨЛҮҮ

Кызыл хоорайның «Херел» спорт залында кадыкшылга бөлүү кышкы үеде спортчу кичээлдерни эгелээн. Ук бөлүкте хоорайның бүдүрүлге, албан организацияларының ажылдакчылары, эмчилер, башкылар, пенсионерлер болгаш өскелер-даа хаара туттунган. Ооң кежигүннери дыштаныр хүннерде Н. Гастелло аттыг паркка, чараш чурумалдыг «Тайга» станциязынга арыг агаарга селгүүстеп, ажы-телү, өг-бүлези-биле дыштанырынга чаңчыкканнар.

Кадыкшылга бөлүүнүң кол сорулгазы — ооң киржикчилериниң кадыын быжыглаары, организмин дадыктырары.

Р. ДОЛЗАТМАА.

БАРЫК 2 МИЛЛИОН КИЖИ

Маргылдаага 1.868.026 кижи киришкен деп чүвени шыдыраның хөй чүс чыл төөгүзү билбес!

Маргылдааны беш үе-чада-биле эрттирер болгаш ойнакчыларның улуг сонуургалын болдурар. Баштай 8-тен 80 хар чедир күзээн-не кижилер ойнааннар!

Январь 21-де маргылдааның 4-кү үе-адазы — зоналар маргылдаалары эгелээр. Олар олимпийжи система ёзугаар болур. Ынчаарга Ярославльге, Омскиге, Красноярскиге, Киевке, Алма-Атага, Даугавпилске, Ереванга, Москвага болгаш Ленинградка маргылдаалар швейцар система-биле болур. Бо удаада 300 хире шыдыраачылар — зона санындан-на областарның болгаш крайларның бир-бир тиилекчилери кээп киржир.

Я. РОХЛИН,
профэвилелдерниң сэн-ниң Бүгү-эвилелдиң шыдыраа федерациязының даргазы, ССРЭ-ниң алдарлыг тренери.

СӨӨЛГҮ САЛЫГ МУРНУНДА

Шыдыраага республиканың бирги чери дээш маргылдаада Тыва АССР-ниң эрткен чылгы чемпиону Л. Мохов биле профэвилелдер коллективтериниң маргылдаазынга бирги черни ээлээп В. Бузыкаев олар мурнап келгеннер.

Кызыл хоорайның бо чылгы чемпиону В. Асатов М. Сатты колдуунда ден байдалдыг турушка удуп алган. Сөөлгү салыг артканда маргылдааның киржикчилериниң байдалы мындыг: В. Бузыкаев биле Л. Мохов — 9, В. Асатов —6,5, Ю. Белов, А. Крестьянинов, Ч. Оюн — тус-тузунда 6 саннарлыг.

Түңнел оюнга Л. Мохов — С. Донгак, В. Бузыкаев — Б. Хомушку боттарының аразында ойнаар. Ойнакчыларның үстүнде алган саннарындан түңнеп көөрге, бир. ийи дутаар черлер шиитпирлеттинген.

Хереэжен улустуң ортузунга 4 шыдыраачы маргышкан, бот-боттарының аразынга ийи салыг ойнаан. Аңаа В. Куулар (Кызыл) кымга-даа уттурбайн, чемпион болган.

Д. АРБАК.

СОЛУН ЭРТКЕН

Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң «Колос» Культура бажыңынга улуг, биче көрүкчүлер ол кежээ эңмежок чыглып келген. Республиканың чогаадыкчы ажылдакчылары-биле ужуражылга кежээзин профэвилелдиң «Колос» Культура бажыңы болгаш республиканың номга ынактар ниитилелиниң шугуму-биле баш бурунгаар-ла чарлап организастаан.

Культура бажыңының фойезинге чечен чогаал номнарының «Чурттап турар черивис» деп делгелгезин организастаан. Тываның төөгүзүнге холбашкан номнар база хөй болган. Чижээ, «Эрте-бурунгу Тыва», «Улуг Октябрьның оруу-биле», «Скиф үезинде Тыва», «Тывага ленинчи национал политиканың тиилелгези», «Улустарның акы-дуңмалышкы өг-бүлезинде», «Оларны Тыва утпас» болгаш өске-даа солун номнар бар болган.

Оларның аразында С. Козлованың «Ажып эртериниң күжү», О. Сувакпиттиң «Аревэчи», А. Емельяновтуң «Кижи болуру» деп шүлүктер чыындыларын кежээге чыглып келгеннер сонуургап, садып ап турганнар. Ол ышкаш аңаа республиканың чурукчуларының чураан чуруктарын база делгеп аскылаан. Аныяк чурукчу С. Сааяның «Мөңгүн-Тайга», «Каргы хемде», сарлыкчы С. Хупан-Караның портредин көрүкчүлер сонуургаан.

Ол кежээге чогаалчылар О. Сувакпит, С. Козлова, артистер К. Хүргүлек, Л. Солун-оол, А. Салчак, бот-тывынгыр композитор С. Бюрбе. чурукчулар В. Дёмин, С. Саая олар хүндүлүг аалчылар болуп. боттарының, чогаадыкчы ажылдарын, пааннарын чыылганнарга сонуургаткан. Ук кежээни Культура бажыңының директору, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы М. Оюн тывынгыр-сагынгыры-биле эки организастап эрттирген.

М. ЯКУШЕВА.

ТВ

ДЕКАБРЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Төрээн чурт дугайында ыр». 9.30 — Уругларга фильм. «Ёзулуг хөгжүмчү чораан». 10.35 — «Д. Бедный — революцияның ыраажызы». 11.30 — Медээлер. 11.35 — 14.55 — Чапсар. 14.55 — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң болгаш Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылынга тураскааткан каттышкан байырлыг хуралы. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Төңгенде — Пионерлер концерти. 17.20 — Стадионну — шуптузуска. 17.50 — Л. Минкустуң «Баядерка» деп балединде классиктиг дуэт. 18.00 — «Партия — бистиң ажыл-херектеривистиң өлүм чок башкарыкчызы». Шүлүктээн композиция. 18.30 — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга. Информастыг үндүрүлге. 19.00 — «Маадырлыг чорук». 19.30 —А. Бородин. № 2 симфония. 20.00 — «Документалдыг экран». 21.00 — «Үе». 22.20 — ССРЭ-ниң улустарының ырлары болгаш танцылары. 22.40 — 22.55 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 12.30— Т. Н. Хренников. 13.30 — Маяковский — чурукчу. 14.15 — «Ырак-даа бол чоок Мещера». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.25 — «Шыдыраа школазы». 14.55 — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң болгаш Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылынга тураскааткан каттышкан байырлыг хуралы. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Төңгенде — Пионерлер концерти. 17.20 — 18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Улустар найыралдыгда күштүг». Абаканның телевидение студиязының дамчыдылгазы. 18.50 — Теле-медээлер. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Хөй-нити амыдыралының экраны». Дамчыдылга. 19.45 — «Азия төвүнде». Информация-публицистикалыг программа.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улунар чаштар!» «Буратинонуң ужуралдары». 2-ги дамчыдылга. 20.15 — Соңгу чүктүң орус улузунуң академиктиг хорунуң концерти. 21.00 — «Үе». 22.00 — «Суббота болгаш воскресенье». Кыска метражтыг уран-чечен фильм. 22.20 — 23.00 — «Известия» солуннуң шаңналы дээш хоккейге делегей маргылдаазы. ГФР-ниң шилиндек командазы — Финляндияның шилиндек командазы. 3-кү үе.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Бичии хар чаар. Агаарның температуразы дүне — 28—33. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 15—20 градус соор.

Кызылга агаарның температуразы — 29—31, хүндүс 22—24 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ДЕКАБРЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Адалар болгаш кырган-ачалар» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «...аңаа шупту ынак турган» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Спортлото-82» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ырылар ритмнери» 17.00, 19.40 шактарда.

ЧАРЛАА

«Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының өөредилге комбинады дараазында мергежилдерге өөренирин күзээн кижилерни чалап тур:

1. Тудуг кранының машинизи — өөренир хуусаазы 4 ай.
2. Газоэлектрокаңнакчы — өөренир хуусаазы 2 ай.

Өөредилге үезинде айда 75 рубль стипендия бээр. Хоорайдан өске, чурттугларны общежитие-биле хандырар. Өөредилге доозулган соонда каттыжыышкынның тудугларынга ажыл-биле хандырар.

Өөредилгени бөлүк четчелеттинерге эгелээр.

Каттыжыышкынның адрези: Кызыл хоорай. Энергетиктер кудумчузу. № 7 бажың. «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының өөредилге комбинады.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1978.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың №1). ТС—01565